

2015'E DOĞRU

(TOWARDS 2015)

Pulat TACAR* |

Öz: *Bu metin, Ermeni soykırımı iddialarının yüzüncü yılına denk gelen 2015'te Türkiye'nin karşılaşacağı siyasi ve hukuksal süreçlere değinmektedir. Bu bağlamda Ermenistan ve Ermeni diasporasının Türkiye'ye yönelik öne süreceği taleplere, hem ülke hem de uluslararası kuruluş düzeyinde soykırımı iddialarının kabul ettirme girişimlerine ve ayrıca hukuk alanında bu konuda verilen mücadeleden bahsedilmektedir. Tüm bunlar arasında çok güncel bir konu olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Büyük Dairesi'nin Perinçek-İsviçre davasında vereceği karar çok önemli olacaktır. Türkiye'nin soykırımı iddiaları karşısında uluslararası antlaşmaları, hukukun üstünlüğünü ve tarihin gerçeklerin adil bir şekilde incelenmesine dikkat çekmeye devam etmesi gerekecektir. Ermenilerin soykırımı iddiaları, toplumsal belleklerindeki travmadan da desteklendiği için aynı zamanda Türkiye'nin bu iddialara psikolojik bir bakış açısından da yaklaşması gerekecektir.*

Anahtar kelimeler: *Ermeni soykırımı iddiaları, AIHM Perinçek-İsviçre davası, Türkiye, Ermenistan, Ermeni diasporası*

Abstract: *This article focuses on the political and legal processes that Turkey will face in 2015 – a year which coincides to the 100th anniversary of the claims of Armenian genocide. In this respect, this article delves on the claims that Armenia and the Armenian diaspora will put forth against Turkey, on the efforts to attain recognition for the genocide claims both in terms of various countries and in terms of international organizations, and also on the struggle regarding this issue in the legal front. As a very current issue, the judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights regarding the Perinçek v. Switzerland case will be very crucial. In the face of genocide claims, Turkey must continue to direct attention to international agreements, on the rule of law, and on the fair investigation of historical truths. Since the genocide claims of the Armenians are supported by the trauma present in their collective consciousness, Turkey will have to also approach such claims from a psychological point of view.*

Keywords: *Armenian genocide claims, ECHR Perinçek v. Switzerland case, Turkey, Armenia, Armenian diaspora*

* **Pulat TACAR – Emekli Büyükelçi**

1931 yılında İstanbul'da doğdu. 1950 yılında Kabataş Lisesi'ni ve 1954 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1981-84 yılların arasında Endonezya'da, 1984-87 yıllarında Avrupa Topluluğu nezdinde ve 1989-95 yılları arasından UNESCO nezdinde büyükelçilik yaptı. "Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi", "Siyaset Finansmanı", "50.Yılında UNESCO: Mozart gibi Beyhude mi?" ve 1999 yılında yazımıyla Yunus Nadi Sosyal Bilimler ödülünü kazandı. "Terör ve Demokrasi" isimlerinde dört kitabı vardır.

GİRİŞ

Diaspora Ermenileri, Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri ve kendilerini destekleyenler, 1915-1916 Ermeni tehciri sırasında Osmanlı Devletinin soykırımı suçu işlediğini iddia ediyorlar; soykırımı dönemini 19 yüzyılın son çeyreğinden başlatıp 1923 yılına kadar yayanlar da var;¹ bunların bir amacı da I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenistan Cumhuriyetinin Türkiye ile imzaladığı Kars Anlaşmasını ve Lozan Anlaşmasını yok saydırıp, yerine Sevr taslağını devreye sokmaktır.

Ermeniler, 2015 yılında 1915 tehcirinin yüzüncü yılı anma faaliyetleri münasebetiyle aşağıdaki iddia ve talepleri yeniden gündeme getirecekler; ayrıca geniş kapsamlı propaganda faaliyeti yürütecekler:

- a) **1915-1923 döneminde Ermenilere soykırımı suçu işlendiğinin Türkiye ve uluslararası camia tarafından tanınması;**
- b) **Türkiye Cumhuriyetinin doğusunda bulunan ve Ermenilerin Batı Ermenistan olarak adlandırdıkları bölgenin Ermenistan topraklarına dâhil edilmesi (ya da orada kukla Batı Ermenistan devleti kurulması); veya Ağrı dağının, -hepsi olamazsa bile en azından dağın Ermenistan'a bakan doğu yanının- Ermenistan'a verilmesi; kadim Ermenistan'ın başkenti olan ve Türk Ermeni sınırındaki Ani harabelerinin -bir jest yapılarak- Ermenistan'a verilmesi;**
- c) **Türkiye'deki Ermeni kiliselerine ait binaların ve diğer taşınmaz malların Ermeni Kilisesine devri;**
- d) **Osmanlı Devletinin varisi olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin soykırımı konusundaki sorumluluğunun yargı önünde kabulü ve Ermenilere mal iadesi yapılması ya da tazminat ödenmesi;**
- e) **Ermeni soykırımı iddiasını reddedenlerin dünyanın çeşitli ülke yargı organları tarafından cezalandırılması.²**

1 Ermenistan Cumhuriyeti Başsavcısı A.Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Ermeni Hukukçular Konferansına sunduğu raporda Ermeni soykırımı dönemini 1886-1923 arasına yaydı. *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, s. 266.

2 Geoffrey Robertson, "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir," *New Statesman*, 10.12.2009; Pat Walsh, "Robertson son olarak Erivan'da yaptığı bir konuşmada (Ermeni soykırımı konusunda) tarihçilerin işlevlerini bitirdiklerini, şimdi görevin yargıçlara düştüğünü, yargıçların soykırımı suçlularını cezalandırmaları ve mağdurlara tazminat ödenmesine karar vermeleri zamanının geldiğini..." *Irish Foreign Affairs*, Haziran 2013, Cilt 5, No. 2, s. 5; Alfred de Zayas, *The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention* (1915-1923 Ermenilere Soykırımı ve 1948 Soykırımı Sözleşmesinin Uygulanabilirliği), Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan), Şubat 2010, ISBN-13:978-9953-475-15-8.

1. ERMENİLERİN SİYASAL ALANDA YAPILMASINI PLANLADIKLARI ETKİNLİKLER VE BEKLENTİLERİ

1.1. Ermenilere Soykırımı Suçu İşlendiğinin Uluslararası Camia Tarafından Siyaseten Tanınması

Ermeniler, özellikle Ermeni diasporasına mensup kişilerin sayıca çok olduğu ülkelerin (örneğin: Fransa, ABD, Rusya, Arjantin, Uruguay, Lübnan, Kanada, Avustralya v.b.) ulusal veya eyalet meclislerinde; ayrıca Türkiye ile siyasi sorunları bulunan bazı ülkelerde (örneğin: Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi) ve bazı başka ülkelerinin parlamento, senato veya eyalet meclislerinde (örneğin: İsveç ve İsviçre teşrii meclisinin bir kanadı) Ermeni soykırımını tanıma kararları aldırabilmişlerdir.³ Bölgesel örgütlerden **Avrupa Birliğinin (AB)** organı olan **Avrupa Parlamentosu (AP)** 1987 yılında “*Ermeni sorununa siyasal çözüm*” başlığı altında Ermeni soykırımını tanımıştır;⁴ AP anılan karara benzeyen ek kararlar da kabul etmiştir. AP’nin 1987 yılında aldığı kararın ardındaki tetikleyici, Fransa’nın AP’deki tüm parlamenterlerinin ve onları destekleyecek olan diğer “*Türkofofiklerin*” -2015 anma faaliyetleri-vesilesi ile Ermeni soykırımı konusunu yeniden gündeme getirerek -sembolik de olsa- karar aldırılmaya çalışmaları olduğu söylenebilir. Ancak, 1987 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından alınan Ermeni soykırımını tanıma kararının siyasal nitelikli olduğu, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri -üyelik müzakereleri dâhil- etkileyemeyeceği yolundaki AB Adalet Divanı kararı muvacehesinde⁵ alınacak yeni kararın Ermenilere hoş görünmek ve Türkiye’yi rahatsız etmek dışında somut bir etkisi olmayacaktır.

3 Doğu Üniversitesi öğrencileri: Kadir Araz, Tuğba Yurttaş, Furkan Köseliören, İbrahim Yakubu, Öğretim Görevlisi Ercüment Kılıç, “Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri”, *Teksir*, Nisan 2010. 73 sayfalık bu çalışmada, Fransa, ABD, Uruguay, Güney Kıbrıs Yönetimi, Avrupa Parlamentosu, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Avustralya (Güney Galler), Belçika, Vatikan, İsviçre, Slovakya, Hollanda, Almanya, Polonya, Venezuela, Litvanya, Şili tarafından alınan kararlar var. Daha sonra İsveç Parlamentosu da bir karar kabul etmiştir.

4 Pulat Tacar, “The Tale of European Parliament’s 1987 Resolution Entitled ‘Political Solution to the Armenian Question’” *Review of Armenian Studies*, Vol. 3, No. 9, 2005, ss. 45-60.

5 Avrupa Birliği Helsinki’de 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Konsey toplantısında Türkiye’nin üye adaylığı statüsünü resmen tanıdı ve üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verdi. Fransız vatandaşı Gregoire Krikorian ile Suzanne Krikorian ve Avrupa-Ermenistan Derneği, Türkiye’nin 1915 soykırımını tanımamasına rağmen aday statüsüne kavuşmasının kendilerine zarar verdiğini belirterek, Avrupa Birliğinin Lüksemburg’daki Adalet Divanı nezdinde 9 Ekim 2003 tarihinde zararlarının tazminini talep eden bir dava açtılar. Bu dava Divan tarafından 17 Aralık 2003 tarihinde dayanaktan külliyen yoksun olduğu gerekçesi ile reddedildi. Davacılar red kararını 16 Ocak 2004 tarihinde Divanın üst kuruluna temyizden taşındılar. Davacılar açtıkları davada gerekçe olarak, Avrupa Parlamentosunun 17 Haziran 1987 tarihli kararı ile 1915 soykırımını tanıdığını, kararda Türkiye’nin Ermeni soykırımını kabul etmemesinin AB üyeliğine kesin bir engel teşkil edeceğini kayıtlı olduğunu, AB Konseyinin Türkiye’nin üyelik talebini soykırımını tanıma koşuluna bağlı tutması gerekirken bunu yapmadığını, bu nedenle kendilerinin temel haklarının çiğnediğini belirtmişlerdir. Mahkeme ise, kararında, davayı açanların Topluluğun sorumluluğu konusunu gerektiren koşulların var olduğunu ispatlayamadıklarını tespit etmiştir. Karara göre, Türkiye’nin AB üyeliği adaylığının kabulü Avrupa Birliği Konseyinin aldığı bir karardır. Konsey, Topluluğun bir organı değildir; aldığı karar tazminat hakkı doğurmaz. Türkiye’ye adaylık statüsünün tanınması Topluluk hukukunun hiç bir kuralına aykırı değildir. Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı karar ise, tümüyle politik niteliklidir. Bu karar Avrupa Topluluğu kurumları üzerinde hiç bir sorumluluk sonucu doğurmaz. Bu nedenle davayı açanlar hukuken meşru bir beklenti içinde olamazlar. Davacılar, Topluluk kurumlarının temel haklarını çiğnediğini de kanıtlayamamıştır. Divan, nihai kararında -AB dava hukukuna ve usule ilişkin ayrıntılı red gerekçeleri dışında- özetle, aşağıdaki hususlara da yer vermiştir: “*Avrupa Parlamentosunun*

Avrupa Konseyinin Ermeni soykırımını tanıma kararı aldığı yolundaki Ermeni savı gerçek dışıdır. Gerçek, elli kadar “Türkofobik” üyenin Ermeni soykırımına yollama yapan bir kaç bildiri yayımlamış olduğudur. Bu bildirimler ne Avrupa Konseyi ne de AB’nin Parlamentosunu bağlar; sadece altına imza atanların görüşünü yansıtır. 2015 münasebeti ile aynı parlamenterler yeni bir bildiri yayımlayabilirler. Ancak, bu kez, AİHM’nin 17 Aralık 2013 tarihli Perinçek-İsviçre davasında verdiği kararın esaslarını yok sayamayacaklarının kendilerine anımsatılması gerekir.

Benzer şekilde, **Birleşmiş Milletler’in (BM)** Ermeni soykırımını tanıdığı iddiası gerçek dışıdır ve BM sözcüsü tarafından da yalanlanmıştır. Ermeniler, BM İnsan Haklar Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Komitesinin Whitacker raporu ile Ermeni soykırımını kabul ettiğini iddia ederler. Bu da gerçek dışıdır.⁶

Ermeni diasporasının ve Ermenistan hükümetinin önümüzdeki dönemde de bazı ülke hükümetleri veya yasama meclisleri nezdinde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik girişimleri olacaktır. Örneğin Ermenistan Cumhurbaşkanı AB’den böyle bir talepte bulunmuştur.⁷

Öte yandan, **ABD** yasama meclisinin iki kanadında bulunan Ermeni yanlısı temsilci veya senatörler soykırımını tanıma -ya da ABD Başkanına Ermeni soykırımını tanıma tavsiyesinde bulunma- kararı çıkartmağa gayret edeceklerdir. ABD Başkanı her yıl 24 Nisan günü Ermenilere yönelik bir demeç verir. Başkan Obama son yılda Ermenice “Büyük Felaket” anlamına gelen “*Metz yegern*” terimini kullanmıştı; bu demecini 2015 yılında büyük olasılıkla tekrarlayacaktır. ABD Başsavcısının Victoria Sigorta Şirketi davasında Yüksek Mahkeme yargıcına yolladığı yazıda yürütme erkinin Ermeni soykırımını resmen tanımadığını duyurduğuna aşağıda değineceğiz.

1987 yılında aldığı karar ilke olarak bağlayıcı değildir; bu bağlamda Birliğin diğer kurumlarının bu karara uyacakları hakkında meşru bir beklenti doğurmaz. Avrupa Parlamentosunun kararının incelenmesi, 1915-1917 olayları hakkında siyasal nitelikli görüş içerdiğini ve Komisyona, Avrupa Konseyine, Topluluğa üye Devletlere, başka üçüncü ülkelere ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına yönelik bazı istekler ileri sürüldüğünü göstermektedir. Mahkeme Avrupa Parlamentosunun 1987 kararının siyasal nitelikli bir bildiri olduğu, bu hali ile hukuken uygulanması zorunlu bir sonuç doğurmadığı değerlendirmesini yapmıştır. Parlamentonun kararı hiç bir zorunlu sonuç doğurmadığından, davalı kurumlar, kararın içerdiği telkinlere uymamak suretiyle hukuka aykırı bir davranış içinde bulunmamışlardır. Davacılar, temel haklarının ihlal edildiğini kanıtlamamışlardır.” Divan Başkanı, 13 Eylül 2004 tarihinde Parlamentonun, Konseyin ve Komisyonun mahkum olmasını talep eden temyiz başvurusunu reddetmiş ve dava giderlerini davacılar yüklemiştir.

- 6 BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579 Anılan Alt Komite Whitacker raporunu kabul etmemiş, doküman olarak ele almayı oylayarak reddetmiştir. (Anılan vesika sayfa 30 fıkra 57); Raporun varlığı sadece not edilmiş, raporun kalitesinin övülmesi ile raporun üst kurula havalesi bile oylanarak reddedilmiştir. BM çerçevesinde bir belge raportörünü böylesine aşağılayıcı bir muameleye rastlamak güçtür.
- 7 Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, Kasım 2013’te Vilnius’ta yapılan ve Ermenistan ile AB arasında ortaklık anlaşması akdini öngören toplantıda, Ermenistan’ın AB ile ortaklık anlaşması imzalaması için, Avrupa Birliğinin Türkiye baskı yaparak Ermeni soykırımını tanımasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Ermenistan AB’nin böyle bir koşulu kabul edemeyeceğini elbet bilmektedir. Bu şantajın ardında yatan gerçek farklıdır: Rusya kendi etki alanında gördüğü ülkelerin - bu arada Ermenistan’ın- AB ile ortaklık anlaşması yapmasını istememekte, buna karşılık Rusya ile gümrük birliği ilişkisi içine girmelerini talep etmektedir.Ukrayna da aynı baskı altındadır.

Fransa Parlamentosunun kabul ettiği, Ermeni soykırımı iddiasını reddedenleri cezalandırmayı öngören yasa, 2012 yılında Fransa Anayasa Konseyi tarafından anayasaya aykırılığı gerekçesi ile iptal olunmuştur. Bazı parlamenterler iptal edilenin yerine farklı bir metni -başka şekil ve içerikle-yeniden gündeme getirebileceklerdir. Fransa Cumhurbaşkanı kendisini ziyaret eden diaspora temsilcilerine bu yönde söz vermiştir. Fransa, 1984 yılında ASALA'ya Fransa'da terör eylemlerini durdurması karşılığında, Ermeni soykırımını tanıma ve Avrupa Parlamentosuna da tanıtma sözünü vermişti ve Fransız istihbarat örgütü anılan teroristlerle diyaloga girerek işbirliği yapmıştı.⁸

Türk Hükümetinin bu alandaki duyarlılığını ve olası tepkilerini göz önüne alacak olan **başka hükümetler ile bunların yasama meclislerinin** 1915 olayları için soykırımı terimini kullanmadan, “katliam”, “büyük felaket”, ”1915 yılında Osmanlı devletinde yaşanan Ermeni kırımını”, hatta “insanlığa karşı suç” gibi ifadeler içeren bildirimler yayımlamaları beklenebilir. Daha önceki yıllarda Ermeni soykırımını tanıma yönünde yasama meclisi kararı alan ülkelerden bazılarının benzer kararları 2015 yılında yinelemeleri mümkündür. Türkiye, Hükümet sözcüsü, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Meclisteki partilerin sözcüleri veya uygun göreceği başka bir temsilcisinin ağzından bunlara gereken cevapları verecektir. TBMM'nin de kınayıcı cevabi bildiri yayımlaması beklenebilir. Türkiye'de sivil toplum örgütleri veya üniversiteler de bu alanda görüşlerini yansıtan bildirimler yayımlayacaklardır.

AİHM'nin aşağıda değineceğimiz 17 Aralık 2013 tari Perinçek-İsviçre kararının Ermeni soykırımı yönünde karar vermesi olası kurum ve yasama organlarını “sınırlı” ölçüde etkilemesi beklenebilir. “Sınırlı” dememizin nedeni, AİHM kararının ifade özgürlüğü çerçevesinde alınmış bulunması ve 1915 olaylarının soykırımı olduğunu belirtmenin de aynı özgürlük sınırları içinde mütalaa edilmesidir.

1.2. Türkiye'nin Ermeni Soykırımını Tanıması

Ermeni militanlar, yaklaşık on yıl öncesine kadar, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiasını dış baskılar sonucunda tanıyacağını umuyorlardı. Ermeni diasporası temsilcileri bu tanımanın Türkiye'nin AB üyeliğinin koşulu olduğunu belirtiyorlardı. AB Adalet Divanının Türkiye-AB üyelik müzakerelerinin başlaması sırasında bazı Ermenilerin açtığı davayı reddederek bu alandaki umutları söndürdüğüne yukarıda değindik. Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanıması konusundaki

⁸ Pulat Tacar, “Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti” *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2013, No. 46, ss. 227-244.

beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin “tanıma” yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

1.3. Ermenistan-Türkiye İlişkilerinin Düzelmeye, Diplomatik İlişki Kurulması; Ermenistan-Türkiye Protokolleri (2009)

Türkiye, Ermenistan Cumhuriyetini 24 Aralık 1991 tarihinde tanımıştı. İki ülke arasında 1992 yılında başlatılan diplomatik ilişki kurulması müzakereleri devam ederken, Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmiş, bunun üzerine Türkiye kara sınırını kapatmış ve diplomatik ilişki kurma temaslarını durdurmuştu. Bunu, iki ülkeyi barıştırma girişimleri çerçevesinde iki ülke Cumhurbaşkanının ulusal futbol karşılaşmaları münasebeti ile birbirlerinin ülkelerini ziyaret etmeleri izlemiştir. Bilahare, İsviçre'nin arabuluculuğunda müzakereler başlamış, 10 Ekim 2009 tarihinde, İsviçre-ABD-İngiltere-Rus-Fransa Dışişleri Bakanlarının tanıklığında Türkiye ile Ermenistan arasında a) Diplomatik İlişki Kurulmasına dair Protokol ile, b) İlişkilerin geliştirilmesine dair Protokol, Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından İsviçre’de imzalanmıştır.⁹ Protokole göre, Taraflar anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde sınırın açılmasını kabul etmişlerdir; ayrıca, karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması öngörülmüştür; iki ülke

Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanınması konusundaki beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin "tanıma" yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

arasındaki sorunları ele almak için de çevre, hukuk, siyasal istişare, ulaştırma, iletişim, enerji alt yapı, bilim, eğitim, ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği ile tarihsel boyut konularını müzakere edecek altı alt komisyon kurulacaktır. Protokoller henüz onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Bunun başlıca sebebi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini sona erdirmeye yönelik uluslararası çabaları sürüncemede bırakması, böylece bölgedeki dengeleri ve istikrarı bozmasıdır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sürdürebilmek için Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardır. Ermenistan bu desteği kaybetmemek için Rusya'ya topraklarında üs vermiş ve askeri ittifak içine

9 Michael Gunter ve Dirk Roctus, “Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement” (Özel Rapor: Türk-Ermeni Yakınlaşması), *Middle East Critique*, Vol. 19, No. 2, 15-12, Summer 2010.

girmiştir. Ermenistan, AB ile ortaklık ilişkisi kurulması anlaşmasını da Rusya'nın baskısı ile reddetmek zorunda kalmıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokolün öngördüğü **Tarih Komisyonu**, iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacı ile mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde, bir diyalogun başlatılmasını öngörmektedir. Bu diyalogda Ermeni, Türk, İsviçre temsilcileri ile diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır. Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir. Ortaya konulacak veriler, aradan yüz yıl geçtiğine ve bu alanda binlerce belge ve araştırma yayımlandığına göre, aşağı yukarı bellidir. Sorun bu verilerin siyasetçiler, akademisyenler ve hukukçular tarafından yorumlanmasında düğümlenmektedir. Bu düğümün farklı görüşleri savunan tarafların tümünü tatmin edecek şekilde çözülebileceğini tahmin etmiyoruz. Aradaki yorum, değerlendirme ve buradan hukuksal sonuçlara varma farkları devam edecektir. Şimdi, beklenen -Ermenilerin dogması haline dönüşen ve kimliklerinin ayrılmaz parçası durumuna gelen- bu tutku ile birlikte nasıl yaşanabileceğini öğrenmektir.

Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir.

Toplumların ortak belleğine uzun yıllar boyu yerleşen yargıların unutulması beklenmemeli, unutturma çabalarının sonuç vermeyeceği bilinmelidir. Bunun yanında iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek isteyen taraf, ağır suçlamalarını sürdürerek -arzulanan- barışa katkıda bulunamayacağını bilincine varmalı ve karşı tarafın düşüncelerini kavramak için en azından adil bellek sahibi olmak zorunda bulunduğunu kavramalıdır.

1.4. Ermenistan'dan Yükselen Toprak Talebi Sesleri

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Doğu Anadolu topraklarının bir bölümüne "Batı Ermenistan" olarak değinilmiştir. Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır 1922 Kars Anlaşması ile çizilmişti. Ermenistan'da, Kars

Anlaşmasının geçerliliğini sorgulayan yorumlar yapılmaktadır. Örneğin, Ermenistan Parlamentosu Başkanı Vahan Hovhanisyan, Batı Ermenistan teriminin uluslararası planda bir tarihsel gerçek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ermenistan Cumhurbaşkanı Serkisyan da 27 Ağustos 2008 tarihinde Radikal gazetesine verdiği mülakatta “*Batı Ermenistan, 19. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Unutmak ve silmek mümkün değildir. Diplomatik ilişkiler kuruklunca bu konuları oturup konuşuruz*” demiştir. Ermenistan, Türkiye topraklarında yer alan Ağrı Dağını milli sembolü haline getirmiş ve armasına işlemiştir. Ermeni diasporası ve bazı Ermenistan Cumhuriyeti görevlileri tarafından, “Batı Ermenistan” başlığı altında, sembolik bir toprak verilmesinden başlayarak, antik Ani Harabelerinin veya Ağrı Dağının tümünün ya da -en azından- yarısının Ermenistan’a verilmesine uzanan, hatta Türkiye’nin doğusunda, Ermenilerin Batı Ermenistan diye adlandırdıkları bir bölgenin, Sevr düzeninde öngörüldüğü şekilde, Ermenistan Cumhuriyetine verilmesine kadar genişletilen kimi talepler gündeme getirilmektedir. Ermenistan Başsavcısı Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan’da bir araya gelen Tüm Ermeni Hukukçuları Forumuna sunduğu bildiriye Türkiye–Ermenistan sınırınının meşruiyetini sorgulamıştır.¹¹ Ermenistan Başsavcısına göre, “*Türkiye-Ermenistan sınırı nihai olarak tespit edilmemiştir; 22 Kasım 1921 tarihli Başkan Wilson hakem kararı halen geçerlidir*”. Bu nedenle, “*Ermenistan, Türkiye ile arasındaki sınırın Rusya ile Türkiye arasında akdedilen 21 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile çizildiği ileri sürülerek itiraz edebilir. Bu Anlaşma ile Kars ve Ardahan Türkiye’ye verilmiş, Nahcivan Ermenistan’dan ayrılmış ve özerk bölge olarak Azerbaycan’ın egemenliği altına sokulmuştu. Ancak bu Anlaşmayı akdeden taraflar, imzalamada uluslararası açıdan tanınmış Devlet değildiler; bu nedenle uluslararası hukuk öznesi sayılmazlar. Öte yandan, Ermenistan’ın Moskova’da yapılan Rus-Türk müzakerelerine katılmasına izin verilmemişti ve Ermenistan Moskova Anlaşmasını imzalamamıştı. Uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri, bir anlaşmanın imzacısı olmayan üçüncü Tarafın o anlaşma konusunda sorumluluğu bulunmayacağıdır. Ermeni hukukçular uluslararası anlaşmaları inceleyerek Türk-Ermeni ilişkileri konusunda gereken sonuçları çıkarmalıdır.*” “*Kars Anlaşması sırasında Ermenistan uluslararası hukukun bir öznesi olmadığından o Anlaşma da geçersizdir.*”. “*Ermeni-Türk sınırı henüz tespit edilmiş değildir. Türkiye ile Ermenistan arasında toprak ihtilafları vardır; Azerbaycan’la da toprak uyuşmazlığı bulunuyor. Hukuksal ihtilafların halli için, uygun hukuksal gerekçelerle bir talep paketi hazırlanmalı ve Ermeni Hükümeti eliyle Birleşmiş Milletler makamları aracılığı ile Uluslararası Adalet Divanına [UAD] götürülmelidir*”.¹² Bu söylem, Türkiye

10 Deniz Bölükbaşı, *Dışişleri İskelesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), s. 295.

11 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri,” *Ermeni Araştırmaları*, 2013, No.45, ss 10-16.

12 Bu konuda yukarıda 2. Maddede sunulan Barseghov’un önerilerine bakınız.

ile Ermenistan arasındaki sınırın meşruluğunun sorgulanması anlamına gelir. Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 12 Temmuz 2013 tarihinde Ermenistan Başsavcısının anılan beyanlarına gereken cevabı vermiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Başsavcının sözlerini hezeyan olarak nitelemiştir.¹³ Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir. Ermenistan Başsavcısı, Nahcivan'ın statüsüne de itiraz etmekte ve orasının Azerbaycan tarafından işgal edilmiş Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu beyan da Ermenistan'ın uluslararası hukuku çiğneme eğiliminin işaretidir.

Ermeni diasporası, sadece soykırımına değil, **“çözümlememiş haksızlıklara”** çözüm getirilmesini istemektedir. Bu bağlamda **Büyük Ermenistan** hayallerini dile getirenler de var; bunlar, “özgür ve güvenli” (*free and secure*) Arşak (Dağlık Karabağ) ile “güvenli ve sürdürülebilir” Javak (Gürcistan'da Ermenilerin azınlık olarak buldukları bölge) için de çözüm bulunmasını istiyorlar. Karabağ'daki “kurtarılmış topraklar” ile “güvenlik bölgesi” olarak adlandırdıkları diğer Azerbaycan toprakları konusuna jeopolitik ortamda *de jure* (hukuksal) tanınma sağlanması Ermenistan ulusal politikasının önceliği olmalıymış. Bu alanda yaşanan siyasal hareketsizlik, yoğun göç, sınır civarındaki köylerin boşalması ve sosyo-ekonomik haksızlıklar Ermenistan bakımından önemli sorunlar olarak vurgulanıyor ve eyleme yönelik değişiklikler yapılması temenni ediliyor. Görüldüğü gibi, Ermeniler, yarattıkları fiili işgale *de jure* çözüm bulunmasına öncelik veriyorlar.

Aklı başında ve gerçekçi yorumcular ile gözlemciler, günümüzde zor kullanarak sınır değişikliği gerçekleştirilmesine imkân bulunmadığını söyleseler ve Ermeni yetkililerin taleplerini iç politikaya ve diasporayı tatmine yönelik ifadeler olarak önemsememeğe çalışsalar bile, Rusya'nın desteği ile Yukarı Karabağ ve civarındaki reyonlarda Ermeni işgalinin sürmesinin fanatik Ermenilere cesaret verdiği yadsınamaz.

Türkiye'den toprak talebine gelince: bunu şimdilik gerçekçi bulmayan bazı Ermeniler bile, söylemi tarihsel perspektif içinde gündemde tutmakta yarar

Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir.

13 *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, ss. 15-16.

görüyorlar. Bunlar, örnek olarak, Suriye'nin de Hatay talebinden resmen vazgeçmediğini ve Suriye haritalarında Hatay'ın Suriye topraklarında gösterildiğini belirtiyorlar.

Ermenistan ile Türkiye arasında İlişki kurulmasına dair protokolde, **iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde karşılıklı olarak tanındığı teyit olunmaktadır.** Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan, **iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.**

Diaspora'da ve Ermeni Cumhuriyetinde bazı sesler, Büyük Ermenistan rüyasını görmeğe devam edecekler ve Türkiye'nin doğu illerinin, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın ve Nahcivan'ın, Gürcistan'dan bazı bölgelerin Ermenistan'a ilhakını talep etmeyi sürdüreceklerdir. Son olarak, Ermenistan Cumhuriyetinin Bilim ve Eğitim Bakanı Ermenistan Cumhuriyetinin adının Doğu Ermenistan olarak değiştirilmesini talep etmiştir.¹⁴ Bunun anlamı Türkiye'nin doğu illerini Batı Ermenistan saymak ve günün birinde birleşme kapısını aralamaktır. Bu durumda ne yapılabilir? Ya "ciddiyetten uzak ve bölge istikrarını bozma amacını güden bu beyanların ciddiye alınamayacağı" vurgulanacak ve Ermenistan Cumhuriyeti tarafından resmen desteklenmediğinin açıklanması istenecek ve iddia sahiplerine ilgili ülkelerdeki muhataplarınca gereken yanıtlar verilecek; ya da bu saldırgan söylemlere dayanılarak ilişkilerin daha da gerginleştirilmesi yoluna gidilecektir. Bu çerçevede Ermenilerin açık veya kapalı biçimde toprak talebinde bulunduğu ülkeler konuyu Avrupa Konseyi Genel Sekreteri vasıtası ile Konseye veya mevcut mekanizmaları kullanarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına şikayet edebilirler. Ancak, bu girişimler, sorunu uluslararası platforma propaganda amacı ile taşımak isteyen Ermenilere, kendilerinin başlatamadıkları bir propaganda sürecini hazırlayıp sunmak anlamına da gelebilir. Gerginliğin artmasını yeğleyenler, Ermenistan'ın daha fazla izole edilmesini, ekonomik ve demografik yönden güçsüzleştirilmesini bekliyorlar. Ancak, ilişkilerin gerginleştirilmesi, Ermenistan'ı hamisi olan Rusya'nın kucağına gittikçe artan biçime itmek sonucunu -kaçınılmaz şekilde- itecektir. Bu durum hali hazır "uydu devlet"i daha fazla bağımlı hale mi getirecektir sorusu ise haklı bir ünlem sayılmalıdır.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokolleri destekleyenler olduğu gibi,¹⁵ gerek Türkiye'de, gerek Ermenistan'da sert şekilde eleştirenler de vardır. Azerbaycan da Protokole olumsuz tepki vermiş ve eleştirileri Türk

14 APA.az haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.

15 Ömer Ersun, "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurmalıyız," *Radikal*, 5 Eylül 2008: "Yukarıdaki önerileri bir süre önce Koçaryan yönetimi ile neden diplomatik ilişki kurulamayacağım gerekçeleri ile uzun uzun yazıp yayımlamış biri olarak yapmaktayım" diyerek sorunun karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü vurgulamıştır.

kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Türkiye'den yükselen eleştiri sesleri, Ermenilerin 1921 Kars Anlaşması ile çizilen sınırı resmen hiç kuşkuyla yer vermeyecek şekilde tanımak istemediğini; ayrıca, Ermenistan Cumhuriyetinin soykırımı iddiasından vazgeçmediğini, oluşturulması öngörülen Tarih Komisyonunda soykırımı konusunu gündeme almayı reddederek onu işlevsiz bırakmayı planladığını vurguluyorlar. Bunlara göre, Ermenilerin tercihi “Sevr düzeni ve Wilson hakemliğinde oluşturulmak istenen Büyük Ermenistan” ütopyasıdır. Buna karşı, iki ülke arasındaki sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde tanındığının Ermenistan tarafından Protokolde kabul edilmesinin,¹⁶ Kars Anlaşması ile iki ülke arasında saptanan sınırın teyit eylediğini ileri sürülenler de var.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokolün parlamento tarafından onaylanmasına yetki verirken, gerek sınır, gerek soykırımı konularında, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesindeki esaslarla çelişmediği şeklinde yorumladığını bildirmiştir. Başka bir anlatımla Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesine paralel şekilde yorumlamak istemektedir. Bunun inandırıcılıktan uzak bir tefsir olduğu söylenebilir. Türkiye’de, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin yorumunu inceleyenler, bu yorumun Protokolün metnine ve ruhuna aykırı olduğunu, bu nedenle Protokolün yürürlüğe girmesini engelleyici niteliği bulunduğunu belirtmektedirler. Türk Hükümeti zamanı gelince bu konuda siyasi nitelikli bir karar alma zorunda kalacaktır.

1.5. Ermenistan Soykırımı Tezinden Vaz Geçmeyeceğine, Türkiye De Soykırımını İddiasını Kabul Etmeyeceğine Göre, Siyasal İlişkiler Ne Şekilde Gelişecektir?

Ermenilerin soykırımı savından Ermenistan-Türkiye Protokolleri ile vazgeçemedikleri ve Tarih Komisyonunun gündemine bu konuyu aldirmaktan kaçınacakları görüşünde doğruluk payı yüksektir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tarih Komisyonu bir uluslararası ceza yargısı konusu olan soykırımı hakkında kanı serdetmeğe zaten yetkili değildir. Komisyon kurulsaydı, taraflar Tarih Komisyonuna kendi görüşlerini destekleyen belge ve verileri getireceklerdi; karşı tarafın getirdiklerini not edecekler, olanak tanırırsa yorumşayacaklardı Ancak, oraya gelecek uzmanların, diğerlerini kendi yorumlarının doğruluğu konusunda ikna edebilmeleri beklenmemelidir. Böylece ulusal tarih yazımı ve yorumu değişmeyecek, sadece birlikte okunmak istenmeyen sayfalar yan yana getirilerek, mukayeseli olarak

16 Ömer E. Lütem, “Protokollerin içeriği,” 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.com/avimbultenekli.php?haberid=8954>

incelemek isteyenlere sunulacaktı. Bu Ermeni tarafının bugüne kadar -soykırımı tezini sorgulama sayılacağı için- kesinlikle reddettiği bir öneriydi. Protokole karşı çıkan Ermeni politikacılar ve diyaspora mensupları Tarih Komisyonuna bu nedenle itiraz ediyorlar.

Soykırımı suçlaması Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde anahtar sorundur ve ilişkilerin gelişmesinin önündeki en önemli engellerdir biridir. Ne Türkler soykırımı suçunu kabul ederler, ne de Ermeniler bu suçlamadan geri adım atarlar.¹⁷

Kanımca, Protokolleri müzakere edenler, bunları imzalanırken, ihtilafli konularda Tarafların kendi görüşlerini açıklamaya devam edeceklerinin bilincindeydiler. Sürecin buna rağmen başlatılması, sorunun uzun zaman içinde eritilebileceğinin düşünüldüğünüya da kimi devletlerin baskılarına boyun eğildiğini gösterir. Ermeni Dışişleri Bakanının Protokolu imzalama konusunda son dakikaya kadar direnmesi ve Türk Dışişleri Bakanının iyi niyetle söylemek istediği bir kaç cümleyi engellemesi bu konuda baskı altında olduğunun işaretidir.

Ermeni tarafı bugüne kadar soykırımın varlığının hiçbir tartışma ve müzakere konusu yapılamayacağını ileri sürmekteydi. Bundan açıkça vazgeçmemiş olsa bile, tarih ve diğer komisyonların çalışmaya başlaması, soykırımı iddiasına temel teşkil eden verilerin ve buna karşı olan belgelerin masaya getirilmesi sonucunu verecektir. Ayrıca, uluslararası camiaya da sorunun müzakere masasında bulunduğu mesajı verilmiş olacaktır. Türk tarafı ise, Ermenistan'ın soykırımı suçlamasından ve bunu uluslararası ortamda bir karalama vesilesi haline getirmekten vazgeçmesini beklemektedir. Ancak, bunun tam anlamı ile mümkün olamayacağını tahmin edilmesi gerekir. Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri taktik gereği bu konuda önplanda gözükmek istemeseler bile –iç siyaset açısından bu da çok güçtür- diasporadaki örgütler propaganda faaliyetlerine aynı yoğunlukta devam edeceklerdir. Perinçek-İsviçre davasındaki 17 Aralık 2013 AİHM kararı, 1915 olaylarının soykırımı sayılmayacağını söylemenin suç sayılmayacağını hükme bağlamıştır. Benzer şekilde, 1915 olaylarının soykırımı olduğunu savunan görüş sahipleri de ifade özgürlüğü çerçevesinde mahkûm edilmeyeceklerdir. AİHM'in Dink davasındaki kararı¹⁸ bu sonucu doğruyor.

17 Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012), ss. 183-280 (“Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi” bölümü).

18 Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.

Halen, Türkiye’de 1915 Ermeni olaylarının soykırımı olduğunu ileri süren kitaplar açıkça satılmakta, bu görüşü savunanlar, sırf bu nedenle mahkûm edilmemektedir. Gene de, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararında, Türkiye’nin ifade özgürlüğü ihlalleri siciline yer verilmiş bulunduğu işaret etmemiz gerekir.¹⁹ Perinçek-İsviçre davası ile doğrudan ilişkisi olmamasına rağmen, mezkûr siciin ayrıntısına inilmiş bulunmasının nedeni, denge sağlamak ve mahkemenin tarafsızlığını dolaylı yünden vurgulamak olabilir.

Bu durumda, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerinde “*hangi solfej anahtarı altında beste yapılacağı*” konusunda verilecek karar bir siyasal tercih meselesi olacaktır. Bölgesel ve küresel konjonktür bu kararı kuşkusuz etkileyecektir. Gerginlik sürdürülecek mi? Ya da çözüme doğru bazı adımlar atılacak mı? Türk tarafı, Ermeni soykırımı suçlamalarının ve Büyük Ermenistan hayallerinin Protokolde yazılı olan “*iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlememe*” yükümlülüğüne aykırı olduğunu ileri sürerek Protokoldeki diğer yükümlülüklerini yerine getirmemeyi yeğleyebilir; ya da uyuşmazlığın çözümünü zamana yayarak, sorunları önplana çıkarmamayı yeğleyen bir diplomasi uygulayabilir. Ermeni tarafı kara sınırının açılmasında -zira Ermenistan ile Türkiye arasında hava trafiği ve sınırı kapalı değil- ve diplomatik temsilci teati edilmesinde ısrarcı olacaktır. Diplomatik temsilcilik açılması, ilişkilerin çözümü için diyalogu kolaylaştırır. Halen Ermenistan’ın İstanbul’da Karadeniz İşbirliği Örgütü (KİÖ) nezdine akredite bir temsilcisi var. İstenildiği takdirde, benzer bir formül Türkiye için de aranabilir.

Siyasal ilişkiler bağlamında, Taraflar tüm alternatiflerin açık olduğu bir ilişki formülünü deneyebilirler. Ancak, bunun için de bölgede istikrarı sağlayıcı adımların atılması behemahal gereklidir. Bunun anlamı, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilme yolunda harekete geçmesidir. Bu yapıldığı takdirde, sorun Ermenistan ve Türkiye’nin, Protokolleri uygulamaya koyup koymama konusunda siyasal iradeye sahip olup olmadıklarına bağlı olacaktır. Türkiye Dışişleri Bakanının 2013 yılı sonunda Karadeniz İşbirliği Örgütü toplantısı vesilesi ile Erivan’a gitmesi, bu alanda Türkiye’nin olumlu gelişmelere kapalı bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

19 17 Aralık 2013 tarihli kararın 43-45. sayfaları. Özetle: Ayrılcı söylem konusunda, Erdoğan ve İnce/Türkiye kararı CEDH 1999/IV; Şeriatı savunmanın nefret söylemi olmadığı hakkında Gündüz-Türkiye kararı CEDH 2003/XI; Dinsel hoşgörüsüzlük söylemi konusunda Erbakan-Türkiye kararı: 6 Temmuz 2006 tarih, 59405/00 sayı; Hrant Dink-Türkiye davası; Kürtleri asimile etme ve Ermenileri sınır dışına atarak veya öldürerek yok etme söylemi konulu Cox-Türkiye davası 20 Mayıs 2010 tarihli ve 2933/03 sayılı kararlar.

2. HUKUK VE YARGI ALANINDAKİ GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

2.1. Ermeni Soykırımı Savını Reddedenleri Mahkûm Ettirme Girişimleri²⁰

Bu konuda Ermeni diasporası tarafından çok sayıda girişim yapılmıştır. Alınan sonuçlar davayı gören yargıçların kişisel tutum veya yaklaşımlarına göre değişmektedir.

- Ünlü ABD’li tarihçi **Bernard Lewis**, Le Monde gazetesine 18 Kasım 1993 tarihinde verdiği bir demeçte, 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini belirttiği, 1 Ocak 1994 tarihinde Le Monde hazetesinde yayımlanan bir açıklamasında bu görüşünün nedenlerini ayrıntılı biçimde sıraladığı için Fransa’daki Ermeni toplumunu incitme kabahatini işlediği gerekçesi ile temsili 1 franklık bir cezaya çarptırılmıştır.²¹
- Fransa’da **Quid ansiklopedisi** Ermeni soykırımı savı yanında Türkiye’nin görüşlerini kaydettiği gerekçesi ile önce mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi ansiklopedinin yayımcısını haklı görerek bu kararı bozmuştur.²²
- Ermeni diasporasının şikâyeti üzerine Paris Başkonsolosu **Aydin Sezgin** aleyhine Başkonsolosluğun web sitesinde bulunan ve Ermeni soykırımını reddeden bir belge nedeniyle açılan dava mahkeme tarafından reddedilmiştir.²³
- Fransa’da yerel yönetim seçimlerinde aday olmak isteyen **Sırma Oran-Martz’a** yayın yoluyla hakaret eden Leylekyan Paris Asliye Mahkemesi tarafından 20 Şubat 2013 tarihinde mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi bu kararı 15 Ocak 2014 tarihinde onaylanmıştır.²⁴
- İsviçre’de **Bern –Laupen Mahkemesi** Ermeni soykırımını reddeden 18 Türk vatandaşını beraat ettirmiş, İsviçre Federal Mahkemesi 16 Nisan 2002 tarihinde bu kararı onaylamıştır.²⁵

20 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Pulat Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye’den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri,” *Ermeni Araştırmaları*, No 46, Aralık 2013.

21 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss. 58-62.

22 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.65-66.

23 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss 63-64.

24 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.66-68.

25 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.68-69.

- İsviçre'nin Lozan Mahkemesi, **Doğu Perinçek**'ı Ermeni soykırımının bir uluslararası yalan olduğunu söyleyerek ırk ayrımcılığı yaptığı gerekçesi ile mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı 12 Aralık 2007 tarihinde onaylamıştır.²⁶ Doğu Perinçek bu karara karşı AİHM nezdinde dava açmıştır.²⁷ Türkiye Cumhuriyeti davaya taraf olarak katılmış ve görüşünü bildirmiştir. AİHM 17 Aralık 2013 tarihinde bu mahkûmiyetin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 10. maddesinin ihlali olduğu kararını vermiştir. AİHM kararı hakkında aşağıda ayrıca bilgi verilmektedir.
- Doğu Perinçek'in mahkûmiyetini izleyen dönemde, **Winterthur Mahkemesi**, Perinçek'in görüşünü savunan üç Türk vatandaşını mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı onaylamıştır.²⁸

2.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 17 Aralık 2013 Tarihli Kararı²⁹

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı **Dr. Doğu Perinçek** İsviçre'de 2008 yılında, "*Ermeni soykırımı bir uluslararası yalandır*" dediği için Lozan Polis Mahkemesi tarafından ırk ayrımcılığı yapmak suçundan mahkûm edilmiş, bu mahkûmiyet İsviçre Federal Mahkemesi tarafından da onaylandıktan sonra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) İsviçre'ye karşı dava açmıştı. İtalyan yargıç Raimondi'nin başkanlığında Danimarkalı, Sırp, Macar, Karadağlı, Portekizli ve İsviçreli yedi yargıçtan oluşan AİHM İkinci Dairesi, bu dava hakkında ikiye karşı beş çoğunlukla verdiği kararda Doğu Perinçek'in mahkûm edilmiş bulunmasını ifade özgürlüğünün çiğnenmesi olarak nitelemiştir. Portekizli ve Sırp yargıçlar (Paulo Pinto de Albuquerque ile Dragoljub Popoviç) karara karşı oy yazısı yazmışlar. İtalyan ve Macar yargıçlar (Başkan Guido Raimondi ile Andras Sajo) ise karar lehinde oy vermekle birlikte yazılı görüş sunmuşlardır. İsviçreli yargıç karara olumlu oy kullanmıştır. İsviçre Hükümeti dünyanın çeşitli yörelerindeki Ermeni örgütlerinin yoğun baskıları sonucunda, 11 Mart 2014'de AİHM'in davanın tekrar incelemesi talebinde bulunmuştur. Bu talep, beş AİHM yargıcından oluşan bir heyet tarafından incelenmiş ve itiraz ölçütlerine uygun görüldüğü için 5 Haziran 2014'de davayı bir üst yargı makamı olan Büyük Daire'ye taşımıştır. Büyük Dairenin vereceği karar nihai olacaktır.

26 Tacar, "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...", ss 69-88.

27 Pulat Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012). Bu kitapta Doğu Perinçek-İsviçre davaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

28 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 88-96.

29 AİHM, İkinci Dava Dairesi; *Affaire Perinçek c. Suisse*, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.

“Ermeni soykırımı savının reddinin suç oluşturmadığı” hakkında önemli bir içtihat sayılan AİHM kararında özetle aşağıdaki hususlar belirtilmektedir:

- a) AİHM, davalı İsviçre tarafı talep etmemesine rağmen, Perinçek’in açtığı davanın, hakkın kötüye kullanımını engelleyen (AİHS’nin korumasını kaldıran) AİHS’nin 17. maddesi çerçevesine girip girmediğini res’en incelemeye almıştır. İsviçre savunmasında böyle bir talepte bulunmamıştır. Bu karar, İsviçre’nin hakkının usul gerekçesi ile kaybolmamasına mahkemenin (kendiliğinden) özen gösterdiğini kanıtlayan önemli bir adımdır. Davaya müdahil olan Türkiye, 17. maddenin tatbiki konusunda İsviçrenin bir talebi olmadığına dilekçesinde işaret etmişti. Mahkeme ifade özgürlüğü hakkının suiistimal edilip edilmediğine dair incelemeyi res’en yapmış ve Dr. Doğu Perinçek’in Ermeni soykırımı düşüncesinin uluslararası yalan olduğunu açıklamasının AİHS’nin 17. maddesinde söz edilen **hakkın kötüye kullanılması sayılmadığını karara bağlamış ve davayı esastan görüşmeye geçmiştir.**
- b) Hakkın kötüye kullanılması için, bir söylemin nefret duygusunu tahrik veya şiddet kullanımını özendirilmesi gerekir. 1915 olaylarının hukuksal bağlamda soykırımı olduğunun reddi, Ermeni ulusuna karşı nefret duygusunu tahrik etmemektedir. Zaten Perinçek, o olayların mağdurlarını kötülememiş, nefreti tahrik eden sözler söylediği gerekçesi ile mahkûm edilmemiştir. Perinçek, hassasiyet taşıyan ve hoşça gitmeme olasılığı bulunan konuları açıkça tartışmış olmakla ifade özgürlüğünü kötüye kullanmamıştır; hoşça gitmemesi muhtemel beyanlar da duyarlı konuları alenen tartışma hakkı ifade özgürlüğünün temel niteliklerindedir; **rahatsız veya şoke edici veya korkutucu görüşler de AİHS’nin 10. maddesinin korumasından yararlanır; bu özgürlük demokratik, hoşgörülü ve çoğulcu bir toplumu, totaliter ve diktatörlükle yönetilen toplumlardan ayırt eden temel öğelerden biridir.** AİHM bu gerekçeleri içeren başka kararlara da imza atmıştı. AİHM kararınının Türkiye’nin ifade özgürlüğü konusundaki, siciline de- bu arada- değindiğini yukarıda belirttik.
- c) AİHM, soykırımı kavramının tanımının dar olduğunu ve bu suçun ispatlanmasının güç olduğunu vurgulamıştır;
- d) AİHM, tarihsel araştırmanın tanımı itibarıyla tartışmalı olduğunu, nesnel ve mutlak gerçeğe ulaşma olanağının bulunmadığını, ve bu davada konu edilen olaylar hakkında genel mutabakat (konsensüs) (oydaşma) bulunduğu ileri sürülemeyeceğini belirtmiştir;

- e) AİHM, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin, bu resmi görüşü yadsıyanların cezalandırılması için yasa kabul etme gereksinimi duymadıklarını;³⁰ zira umumun çıkarına olsa da, tam olarak (varlığı) saptanmamış konularda **tartışmayı harekete geçirmeye hizmet etmesi beklenen ifade özgürlüğünün temel amaçlarından birinin azınlıkta kalan görüşleri de korumak** olduğunu göz önünde tutmuştur;
- f) AİHM, Doğu Perinçek'in söz konusu yıllarda vuku bulan katliamların ve sürgünlerin varlığını reddetmediğini bu olayların soykırımı olarak nitelenmesine karşı çıktığını vurgulamıştır. Ancak mahkeme, Perinçek'in söyleminin sadece hukuksal mülahazalardan esinlenmediğini, kendisinin politikacı olması nedeni ile siyasal ve tarihsel dayanakları bulunduğunu da eklemiştir. Başka bir anlatımla, mahkeme, söylem sadece hukuksal mülahazalardan esinlenseydi, ifade özgürlüğü tezini daha güçlü olarak dile getirebilecekti;
- g) AİHM, Osmanlı İmparatorluğunda 1915 yılında ve daha sonra vuku bulan olayların soykırımı olup olmadığı hususunda karar verme konusunda yetkili değildir. AİHM, kararında, bir yandan üçüncü şahısların haklarını -yani mağdurların ve yakınlarının onurunu- korumak, öte yandan, davacının (Doğu Perinçek'in) ifade özgürlüğünü savunmak arasında bir denge kurmak durumunda olduğunu vurgulamıştır;
- h) İsviçre Hükümeti Doğu Perinçek'in söylemi ile kamu düzenini ağır şekilde tehlikeye attığını ispatlayamamıştır;
- i) AİHM Doğu Perinçek'in tartışmalı bir konuda tarihsel, hukuksal ve siyasal nitelikli konuşma yaptığını vurgulamakla birlikte, bu konuda yerli mahkemenin değerlendirme marjının az olduğu ve takdir yetkisini aştığı görüşünü belirtmiştir. İsviçre Hükümetinin savunmasının en önemli dayanağı yargıcın takdir hakkı çerçevesinde karar almış bulunduğu ve keyfi davranmadığıydı;
- j) AİHM, Perinçek'in İsviçre yargısı tarafından mahkûm edilmesinin, İsviçre toplumunda söz konusu olayların soykırımı niteliği konusunda, özellikle akademik çevrelerde bulunduğu varsayılan oydaşmaya dayandırıldığını saptamıştır; ancak, AİHM, İsviçre Federal Mahkemesinin bile bu tartışmalı konuda ittifak bulunmadığını kabul ettiğini vurgulamıştır. Davacı Dr. Perinçek ve davaya iştirak eden Tük Hükümeti, bu tartışmalı konuda

30 Bu konuda Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın 27 Ocak 2014 tarihinde Türk muhatapları ile yaptığı görüşmede, Ermeni soykırımının reddinin cezalandırılmasının ülkesinde bir yasa olduğunu söylemesi ve bu yasanın Şubat 2012'de Fransa Anayasa Konseyi tarafından Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile iptal ettiğini gözden kaçırmak istemesine, hayret etmek gerekir. AİHM kararına göre, Fransa da Ermeni soykırımını iddiasının reddini -AİHM kararının alındığı tarihte- cezalandırmayan ülkeler arasında görünüyor.

konsensüs bulunmadığını belirtmişlerdir. AİHM bu görüşe katılmış ve İsviçre'deki siyasal kurumların, bu konuda farklı görüşe sahip olduklarını saptamıştır; örneğin, İsviçre Parlamentosunun iki kanadından sadece biri soykırımını tanımıştı. Ayrıca, dünyada mevcut yüz doksan ülkeden sadece yirmisi soykırımını resmen tanımıştır. Bu nedenle, AİHM söz konusu olan olaylarda genel konsensüs bulunduğu hususunda kuşku duymaktadır.

k) AİHM, Holokost (*Yahudi kırımı*) suçunun inkarı ile bu dava arasında fark bulunduğunu belirtmiştir. Holokost'ta gaz odaları gibi -var oldukları sabit olan- tarihsel gerçekler mevcuttur. Ayrıca Yahudi kırımı uluslararası yargı tarafından açıkça hükme bağlanmış olan bir cürümdür. Bu cürüm uluslararası ceza hukukunda insanlığa karşı suç çerçevesine girer. Tarihsel gerçeğin var sayılması bir toplumun çoğunluğunun eğilimi ile değil, yetkili mahkeme kararı ile saptanır.

l) AİHM'e göre, davalı İsviçre, 1915 yılında ve daha sonra, eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında vuku bulan olayların hukuksal bağlamda soykırımı olduğunu yadsıyan sözleri mahkûm etmek için toplumsal gereksinme bulunduğunu kanıtlayamamıştır. Ayrıca İspanya Anayasa Mahkemesi, Kasım 2007'de soykırımını inkâr etmenin doğrudan şiddet kullanımını teşvik etmediğine karar vermişti. Fransa Anayasa Konseyi de Şubat 2012'de Ermeni soykırımının inkârını cezalandıran yasayı iptal etmişti. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, BM Medeni ve Siyasal Haklar Paktında sözü edilen, tarihsel olaylar hakkında görüş bildirmenin cezalandırılmasını öngören kanunların Pakt'ta sözü edilen yükümlülüklerle bağdaşmadığını açıklamıştı.

m) Mahkeme Doğu Perinçek'in, "zorunlu bir toplumsal ihtiyaç" nedeniyle mahkûm edilmiş bulunduğu savına kuşku ile yaklaşmıştır. AİHM'ne göre, ifade özgürlüğünü kısıtlayan yaptırımların bir çeşit sansür işlevi görmemesine dikkat edilmelidir; böyle bir durum kişiyi eleştiri yapmaktan vazgeçmeye yönlendirir.

Yukarıda ana hatları sunulan AİHM kararı, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiası karşı ileri sürdüğü görüşleri doğrulamaktadır. Ancak bu kararın Ermeni soykırımı iddiasını ileri sürmeyi yasakladığı veya suç saydığı söylenemez. Karar sadece Ermeni soykırımının savını reddedenlerin, bunu ifade özgürlüğü çerçevesinde yaptıkları takdirde cezalandırılmamaları gerektiğini ve İsviçre'nin Doğu Perinçek'i mahkûm ederek onun ifade özgürlüğünü çiğnediğini vurgulamaktadır. Yetkili yargının vereceği bir karar ile varlığı tespit edilmiş bir soykırımı veya insanlığa karşı suçun yadsınması (*Örneğin: Yahudi kırımı veya Bosna'da- Srebrenitsa soykırımı*) ise, düşüncüyü ifade özgürlüğü çerçevesi dışında kalmaktadır ve AİHS'nin 10. tarafından

korunmaz; başka bir anlatımla, bu cürümleri inkâr edenlerin cezalandırılması ifade özgürlüğünü çiğnemez.

2.3. Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi³¹

Avrupa Birliği İçişleri ve Adalet Bakanları Konseyi, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele konusunda bir Yönerge hazırlamıştır. Bu belge 2008 Kasım ayında yürürlüğe girmiştir.³² Yönerge, Ermeni soykırımı iddiasını açıkça dile getirmemektedir. Ancak, Yönergeye göre ulusal mahkemelerine evrensel yargı yetkisini³³ tanıyan devletlerdeki mahkemeler, kendi ulusal sınırları dışında işlenmiş soykırımı suçlarını inkâr eden kişileri de mahkûm edebilecektir. Yönergede, inkârı suç teşkil edecek olan, soykırımı suçunun işlendiğine dair yargı kararının, **1948 Sözleşmesinde belirlenen yetkili Mahkeme tarafından alınmış olması koşulunun benimsenmesi de bir seçenek olarak üye Devletlerin tercihine sunulmuştur. Fransa, bu seçeneği kabul eden Devletlerden biri olduğunu Avrupa Birliğine tebliğ etmişti** (Aslında 1948 Sözleşmesini onaylamış olan Devletler, bu koşulu Sözleşmeye Taraf olmakla otomatik olarak zaten kabul etmişlerdir). Bu seçeneğin dışına çıkmak isteyen ülke (yani 1948 Sözleşmesinin yetkili mahkeme kuralını çiğnemeyi göze alan Devlet) başka ülkede işlenmiş olsa bile, soykırımı suçunun işlendiğine dair kararın kendi ülkesinin mahkemesi tarafından alınabileceği ve bunu yadsıyanın mahkûm edilebileceği seçeneğini benimsemiş olacaktır. Önümüzdeki dönemde, Ermeni soykırımının resmen tanıyan ve evrensel yargı yetkisini kabul eden -sınırlı sayıda (Yunanistan-Kıbrıs Rum Yönetimi gibi) ülkelerde 1915 tehciri ve buna bağlı kayıpların soykırımı suçu sayılamayacağını alenen ileri süren bireyler ya da gruplar olursa, o ülke savcılarını res'en veya şikâyet üzerine bunlara dava açabileceklerdir. Son olarak Türkiye'yi 27 Ocak 2014 tarihinde ziyaret eden Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande verdiği demeçte: *“soykırımının inkârını cezai müeyyideye tâbi tutan bir çerçeve kararı var”* demiştir. Bu beyan Fransa'nın-Ermenilerin baskısı ile- soykırımı konusunda yetkili mahkeme kuralına uyacağına dair AB kurumlarına yaptığı bildirimini geri aldığına mı işaret ediyor? Bunu zamanla göreceğiz. Mahkemelerine -

31 Pulat Tacar, “Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013, ss. 57-85; Yaşar Yakış, “European Union Framework Decision of the Offence of denying a Crime,” *Review of Armenian Studies*, No. 23, 2011, ss. 63-92ç

32 EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008; “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.

33 Evrensel yargı yetkisi terimi, bir ülkenin başka bir ülkede işlenen bir suçu, kendi ülkesinde yargılamaya yetkisini ulusal mahkemesine tanıması anlamına gelir. 1948 Soykırımı Sözleşmesi soykırımı suçlaması ile yapılacak yargılamaya yetkisinin, o suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi olduğunu belirtmektedir. Bu madde 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansındayapılan uzun müzakereler sonunda bu şekilde kabul edilmiş ve evrensel yargı yetkisi seçeneği oylanarak reddedilmiştir.

soykırımını yargılaması konusunda- evrensel yargı yetkisini tanıyan ülkeler, açılacak davalar konusunda, AB çerçevesinde değişik ve çelişkili kararlar alabileceklerdir. Ayrıca, o ülkelerde tarihsel araştırmalar da sansürlenmiş³⁴ ve bireylerin düşüncelerini ifade özgürlüğü kısıtlanmış olacaktır. Fransa'da tarihçileri ve diğer düşünürleri bir araya getiren **Tarihe Özgürlük Blois Girişimi** sözü edilen yönergenin getirdiği sansüre karşı çıkmaktadır. AB Yönergesi, 2013 yılı Kasım ayı sonunda gözden geçirilecek ve pek çok ülkenin uygulamaktan zaten imtina ettiği Yönergenin akibeti hakkında karar alınacaktı. 27 Ocak 1014 tarihinde "Holokost anma töreni" münasebeti ile bir bildiri yayımlayan AB Komisyonu, Yönergenin tüm üye ülkeler tarafından benimsenerek ulusal kanunlara geçirilmediğini saptadığını, 2014 yılında üye ülkeler ile temasların süreceğini, ancak AB Komisyonunun Yönergenin uygulanmaması nedeni ile bir yaptırım öngörmediğini belirtmiştir. Bu ifade esasen ölü doğduğu pek çok AB ülkesi tarafından belirtilen Yönergenin, AB genelinde tatbik zorunluluğunun askıya alındığı anlamına gelmektedir. Buna karşın, isteyen AB ülkesi Yönergeyi uygun gördüğü biçimde tatbik edebilecektir. Fransa da -Anayasa Konseyinin kararına rağmen- Ermenilere ödün vermek amacı ile- kendini bu gruba dâhil sayabilir. Ancak, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı muvacehesinde, Ermeni soykırımını reddeden şahısları mahkûm edecek yerel mahkemenin bu kararının AİHM tarafından ifade özgürlüğünün ihlali sayılacağını hesaplaması ve Tarihe Özgürlük Girişiminin kaygılarını gözönünde tutması gerekecektir.

2.4. ABD'deki Ermenilerin Sigorta Şirketlerinden ve Bankalardan Tazminat Sağlama Çabaları

Ermeni örgütleri avukatları vasıtası ile önce Fransız ve Amerikan sigorta şirketlerine I Dünya Savaşı öncesi yaptırılmış bulunması muhtemel sigorta poliçeleri karşılığında para sağlamak için o şirketlerle dava açacakları tehdidi ile pazarlık yapmışlardır. Buna paralel olarak, ABD Kaliforniya'da tazminat taleplerine ilişkin olarak açılacak davalarda Ermeni soykırımından zarar görenlerin dava başvurularına ilişkin zaman aşımı süresini uzatmak üzere Kaliforniya'da kanun değişikliği yapılması sağlamışlardır. Bu, Poochigan **Yasası** adı ile bilinir. Avukatlar daha sonra gözlerine kestirdikleri ABD,

34 Tarihe Özgürlük (Girişimi), 2008 yılında yapılan Blois Buluşması münasebetiyle aşağıdaki bildiriye kabul etmiştir: "Geçmişe yönelik tarihsel ahlak dersi verme girişiminden ve entelektüel açıdan sansüre tabi tutulmaktan endişe duyarak, Avrupalı tarihçileri ve politikacıları sağduyulu davranmaya çağırıyoruz. Tarih güncel olayların tutsağı olmamalı ve birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır. Özgür bir Devlette, siyasal otoritesi tarihsel gerçeği saptayamaz ve cezalandırma tehdidi ile tarihinin özgürlüğünü kısıtlayamaz. Tarihçilere, bizim yaptığımıza benzer girişimler oluşturarak, ülkelerindeki tüm güçleri bir araya toplama ve ilk aşamada bu çağrıyı imzalayarak, bellek yasaları akamını durdurma çağrısını yapıyoruz. Kolektif belleği sürdürme görevine sahip çıkmakla birlikte, yasalarla geçmişe dönük "devlet gerçeği" (resmi tarih) oluşturma girişiminin doğurduğu tehlikelerin bilincinde olmalarını siyasetçilerden talep ediyoruz. Bu çeşit girişimler, tarihçiler ve genel olarak entelektüel özgürlükler üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Demokraside 'tarihe özgürlük' hepimizin özgürlüğüdür." - Pierre Nora, Tarihe Özgürlük Girişimi Başkanı.

Fransız ve Alman sigorta şirketlerine başvurmuşlardır. Ermeniler bu alanda Yahudilerin izlediği tazminat yöntemini izlemek istemişleridir³⁵ Ermeni derneklerinin avukatları, Şubat 2004'te New York “Life Insurance” (Hayat Sigortası) Şirketine dava açmışlar, daha sonra şirketle anlaşma yolu ile 20 milyon dolar sağlamışlardır.³⁶ Ermeni avukatları Fransız AXA sigorta şirketine de Kaliforniya’da dava açmışlar, yapılan baskılara boyun eğen AXA sigorta şirketi³⁷ uzlaşma yoluyla Ermenilerin avukatlarına 17,5 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Avukatların ne kadar parayı “hortumladıkları”, sigorta poliçesi sahiplerine ne ödeme yaptıkları belli değildir. Diaspora Ermenileri arasındaki söylentiler, bu işten avukatların zengin olduğu, az sayıda hak sahibinin eline çok az para geçtiği yolundadır.³⁸ Son olarak, 28 Nisan 2011 tarihinde ABD Federal Savcısı yasa dışı kazanç sağlandığı ihbarı üzerine, Geragos ve Kabateck adlı Ermeni avukatların en geç 12 Mayıs 2011 tarihine kadar tüm dosyaları Savcılığa teslim etmesini talep etmişti.³⁹ Bu konudaki ihbar Geragos’un eski ortağı Yeghian’dan gelmiş. Geragos-Kabateck te Yeghian’a karşı dava açmıştır. Bu örnek bazı avukatların Ermeni tazminat talepleri konusunu kişisel kazanç sağlama olanağı olarak gördüklerinin, yağmadan yeterince pay alamamaları üzerine birbirlerine girdiklerinin kanıtıdır.⁴⁰ Avukatlar, Sigorta şirketlerine yöneltilen dava tehditleri sonucunda sağladıkları tazminatları, Ermeni hak sahiplerine değil, kurdukları sahte sivil toplum örgütleri vasıtası ile kendi hesaplarına aktarmışlardır.⁴¹

Ermeniler Alman sigorta şirketi Victoria ile de pazarlık yaparak tazminat sağlamak istemiş iseler de⁴² Alman şirketi haksız taleplere ve şantajla boyun eğmemiştir. Bunun üzerine Ermenilerin avukatları Alman şirketine dava açmıştır. Uzun süren bu davada yargıçlar önce Alman sigorta şirketi lehine

35 Bölükbaşı, *Dışişleri İşkelesi*.

36 Bunların avukatları Yağcıyan ve ortakları, Geragos ve Geragos ile Kabateck Brown Keller. 20 milyon doların bir tavan olduğu ve poliçe sahibi Ermenilerin taleplerinin bunun çok altında kaldığı, sağlanan paranın büyük bölümünün avukatların kesesine gittiği söylentileri çok yaygın. Kime ne kadar tazminat ödendiği de belli değildir.

37 AXA şirketinin başkanı Claude Bebear’a Ermenilerin binlerce mesaj yolladığı, Başkanın tehdit edildiği ve Fransız siyasal partilerinin de kendisine baskı yaptığı gazetelerde yer aldı..ABD’de ki Ermeniler bu konuda kendilerine az ödeme yapılmasından şikayetçi oldular, hakça dağıtım istediklerini belirttiler. www.armeniandiaspora.com/showthread.php?39473-ANCA-on-AXA-Settlement

38 Yegparyan (bir önceki dipnotta anılan referans): “NY Life ve AXA zaferleri mükemmel değildi. Avukatlara ödenen paralar sorgulandı. Sigorta poliçesi sahiplerinin varisleri ellerindeki sigorta poliçelerine oranla çok cüzi i bir miktar verilerek aldatıldı (was capped); durum bu nedenle kuşku yarattı... Avukatların paramızı tırtıklamasını asgariye indireceğimizden emin olmamız lazım. Benim ailemin AXA sigortadan talebi de kabul edilmedi. Red nedeni konusunda hiç bir açıklama yapılmadı. Başkalarının durumu da aynı. Bu uygulamalar kabul edilemez ölçülere ulaştı ve toplumumuzun daha ileride açılacak davalara katılımı bundan olumsuz etkilenecektir...”

39 http://www.law.com/jsp/article.jsp?id=1202492829090&Attorneys_Ordered_to_Prod...

40 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*; June (Haziran) 2012 sayısında bu konuda yaşanmakta olan skandal dile getirilmiştir. Özetle, AXA şirketinin ödediği 17,5 milyon doların 2,8 milyon doları buharlaşmış, Perseg Kartalyan adlı kişinin açtığı iki hesaba kaydırılmıştır. Mahkeme ilk aşamada 2,1 milyon doların iadesi kararını vermiştir.

41 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*, June (Haziran) 2012 sayısından çeviri: “Yargıç, soykırımı dosyasında, avukatlara aralarındaki uzlaşmazlığın iki hafta içinde sonuçlandırılmaları için süre verdi. Avukat 300.000 dolarlık ödemeyi hak sahiplerine yapmak zorunda.

42 United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

karar vermişler, daha sonra bir yargıç (nasıl oldu ise !) görüş değiştirmiş ve Ermeniler lehinde oy kullanmıştır. Alman sigorta şirketi, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 24 Aralık 1923 tarihinde yapılmış olan tazminat anlaşmasının Türkiye ile ABD arasındaki tazminat meselesini çözdüğünü vurgulayarak dava temyize taşınmıştır. Sonuçta 23 Şubat 2012 tarihinde yargıçlar heyeti ittifakla (12-0) Ermeni soykırımına atf yaparak zaman aşımı süresini uzatan Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasasının ilgili maddelerin ABD Anayasasına ve Federal Hükümetin dış politikayı saptama yetkisine aykırı olduğuna karar vermiştir. Ermenilerin avukatları bu davayı ABD Yüksek Mahkemesine taşımışlardır.⁴³ Bu kez, ABD Başsavcısı, Yüksek Mahkemeye 11 Mayıs 2013 tarihinde bir yazı yollayarak, ABD Yüksek Mahkemesinin, yukarıda sözü edilen 23 Şubat 2012 tarihli kararla ilgili bu başvurunun reddini istemiştir.⁴⁴ 22 sayfalık bu uzun yazıda ABD Başsavcısı, özetle, “*Kaliforniya yasasının, yaklaşık bir yüzyıl önce vuku bulmuş olan siyasal yönden tartışmalı olaylar konusunda kendi geleneksel yetki alanını düzenleyen temelleri aştığını; sigorta poliçelerine ilişkin zaman aşımı süresinin Ermeni soykırımı gerekçesi ile uzatılmasının ABD Hükümetinin dış politikayı idare etme yetki alanına -tesadüfi ve dolaylı olmaktan daha fazla bir müdahale sayılması gerektiğini; en banc yargı kararına göre, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki olayların dünyanın her yanında ateşli biçimde tartışılan bir dış politika konusu olmaya devam ettiğini; Türkiye’nin de bu konuya büyük önem atfettiğini; Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasasının 354.4. maddesinin dış politika ile doğrudan ilişkisi bulunduğunu ve Hükümetin bu alanda yürüttüğü dış politikaya olumsuz etki yapacağını*” vurgulamıştır. Sözü edilen yazıda, “*ABD Hükümetinin I. Dünya Savaşından sonra ABD vatandaşlarının kimi tazminat taleplerini çözümlmek için girişimlerde bulunduğu, bu bağlamda ABD ile Türkiye arasında tazminat taleplerini sonuca bağlayan Ankara Anlaşmasının yapıldığı, bu Anlaşmaya göre iki Hükümetinin ABD vatandaşlarının taleplerini incelemek için bir Komite oluşturduğu, bu Komitenin yaklaşık 2500 tazminat talebini ele aldığı; daha sonraki müzakerelerde, zarar gördükleri tarihte ABD vatandaşı olmayanların (Osmanlı vatandaşı olanların) tazminat taleplerinin ABD tarafından ileri sürülemeyeceği anlaşıldığı için, bundan vazgeçildiği; Türkiye’nin üzerinde uzlaşılacak tazminatı ödediği ve bu ödeme sonucunda sorunun nihai olarak çözümlenmiş olarak sayılması hususunda anlaşmaya varıldığı*” belirtilmiştir. Başsavcı sonuç olarak, Ermeni davacıların taleplerinin reddini istemiştir.⁴⁵

43 Harut Sassunian, *California Courier*, 4 Temmuz 2012.

44 “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims,” (Obama Yüksek Mahkeme’den soykırım dönemine ait sigorta taleplerini görüşmeyi kabul etmemesini istedi) *The Armenian Weekly*, 11 Mayıs 2013.

45 ABD Başsavcısının bu yazısının metnine, internet ortamında şu başlık altında erişilebilir: “In the Supreme Court of the United States: Harry Arzoumanian, et al., petitioners - Münchener Rückversicherung-Gesellschaft: On petition for a writ of certiorari to the United States Court of Appeals for the IX Circuit - Brief for the United States as Amicus Curiae”

ABD Başsavcısının bu davadaki Ermeni taleplerine ağır bir darbe indirdiği düşünülen ayrıntılı mütalaası, Ermenilerin ABD'de açtıkları ve açmak isteyecekleri tazminat davalarının reddi yönünde son derecede önemli bir yargısal emsaldir. Karar, ABD'nin 50 Eyaletine dış politika alanında Federal Hükümetin işlerine karışmama konusunda önemli bir uyarıdır. Bu konuda ilgimizi çeken bir başka husus, yukarıda değinilen **17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına** karşı oy yazısı yazan iki yargıcın, karşı oylarında yukarıda sunulan gelişmeyi görmezden gelmiş olmaları ve gerçek dışı beyanda bulunmalarındır. Bu örnek bazı uluslararası mahkeme yargıçlarının mesleki etik ve hukuk anlayışlarının zayıflığına, adaletlerine güvenilemeyeceğine işaret eder.

2.5. ABD'de Türkiye'ye, Merkez Bankasına Ve Ziraat Bankasına Açılan Davalar

ABD yaşayan Garbis Davoyan ve Hrayr Trabyan; Alex Bakalyan, Harutunyan ve Mahdesyan 29 Temmuz 2010 ile 17 Aralık 2010 tarihlerinde Kaliforniya Bölge Mahkemesi'nde iki dava açarak, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinden, Türkiye Ziraat Bankasından ve TC Merkez Bankasından tazminat talebinde bulunmuşlardır.**⁴⁶ Davacılar, Türkiye'nin ve davalı bankaların, uluslararası hukuka, uluslararası anlaşmalara ve Türk hukukuna aykırı olarak haksız kazanç elde ettiğini, insan hakları ihlali yaptığını iddia etmişlerdir.⁴⁷ Her iki dava da kolektif dava olma özelliği taşımaktadır. Bakalyan adına haksız kamulaştırıldığı ileri sürülen mallar karşılığında talep edilen miktar 64 milyon dolar civarındadır. Davacılar, gasp edilen mallarının nakde dönüştürüldüğünü ve dava ettikleri bankaların ABD'de bu sermaye ile ticari faaliyet yaptığını iddia etmişlerdir.

Davacıların bu dava vesilesi ile Türkiye'nin ABD'ye karşı "sert" siyasal tepki vermesini sağlamak ve sorunu bir uluslararası krize dönüştürmek te istemekteydiler; yaratılacak kriz vesilesi ile daha önceki Ermeni terör eylemlerinde görüldüğü gibi, medyanın terör eylemi mağdurlarından ziyade soykırımı savını yeniden manşetlere taşıyacağını düşünmekteydiler. Davacılar, Yahudi kırımını sonucunda Almanya'ya açılan tazminat ve mal iadesi davalarından esinlendiler ve Holokost ile Ermeni tehciri arasında paralellik oluşturma taktiğini izlediler. Türkiye, bu davada yetenekli hukukçular tarafından savunulmuş, ABD usul hukukunun gereklerine uyulmuş, sonunda

46 *Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al.*, Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010. Ayrıca bakınız: Aslan Yavuz Şir, "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri," *Ermeni Araştırmaları*, 2012, No.41, ss. 113-140; Pulat Y. Tacar, "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar," *Ermeni Araştırmaları*, 2011, 10. Yıl Özel Sayısı, No. 37-38. / The Armenian Weekly sitesinde 27 Aralık 2010 tarihinde "Dava edeceğiz" başlığı ile yazan *Geren Yeghparian* ABD mahkemelerinin kendileri için çok uygun bir alan olduğunu belirtiyor: <http://www.armenianweekly.com/72010/12/27/yeghparian-we%e2%809911-sue/?utm>

47 *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.*, Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.

ABD Federal yargııcı Dolly M. Gee, 26 Mart 2013 tarihinde bu davaları reddetmiştir. Red kararı ABD’de yaşayan Ermeni diasporası üzerinde bir çok etkisi yaratmıştır.⁴⁸ Ermeni diasporasının sözcüsü Harut Sassounian bu karar konusunda “*yargıcın bu davanın siyasal bir konu olduğu ve yargının değil, yürütme ve yasama erkinin yetki alanına girdiği yolundaki görüşüne katılmadığını, davanın ‘soykırımı’ talebi ile tam olarak bağlantısı bulunmadığını, davanın ‘insanlığa karşı suç’ kavramını da içeren uluslararası hukukun ihlali çerçevesinde açıldığını*” ileri sürmüştür. Bu söylem Ermenilerin gerektiğinde soykırımı savından geri adım atabileceklerinin işaretidir. Bakalyan’ın avukatları 21 Ekim 2013 tarihinde Dokuzuncu Temyiz Mahkemesine başvurarak, yargıcın kararına itiraz etmişler; Bakalyan’ın sahibi olduğunu ileri sürdüğü arazinin halen Adana’da İncirlik üssü olduğunu ve ABD ile Türkiye arasındaki askeri ve ekonomik ikili anlaşma gereğince ABD askeri üssü olarak kullanıldığını vurgulamış, davasını mülkiyet hakkına dayandırma yoluna gitmiştir. Bu dava Aralık 2013’te temyiz aşamasındaydı.

2.6. Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna veya Uluslararası Adalet Divanına Başvuru Seçenekleri

Ermenistan Cumhuriyetine danışmanlık yapan bazı uzmanlar, Ermenistan’ın soykırımının tanınması ve bu suça bağlı olarak Türkiye’nin tazminat ödemesi taleplerini Birleşmiş Milletler örgütüne veya Uluslararası Adalet Divanına taşıma önerilerini gündeme getirmektedirler.

2.6.1 Ermenistan’ın Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak Birleşmiş Milletlere başvurma seçeneği

Emekli bir Birleşmiş Milletler Örgütü İnsan Hakları bölümü memuru olan Alfred de Zayas Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı başvurabileceği uluslararası hukuk yolları konusunda Ermenistan Hükümetine bir rapor sunmuş ve Ermenistan’ını Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak, soykırımı fiilinin önlenmesi için Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmasını önermiştir. De Zayas’a göre: “*1948 Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi, dünyada bir yerde soykırımı suçu işlendiği kanısı oluşursa, Birleşmiş Milletler Teşkilatının buna müdahale etmesi için Sözleşmeye konulmuş bir hükümdür. Bu nedenle, Ermenistan, Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmalı 1948 Sözleşmesinin VIII maddesinde⁴⁹ yazılı olan “soykırımının sona*

48 Harut Sassounian, “Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey,” (Federal yargıcı Ermeni malları hakkındaki davayı hatalı şekilde reddetti) *California Courier*, 3 Nisan 2013.

49 Soykırımı Sözleşmesi Madde VIII: “Sözleşmeye Taraf Devletlerden herhangi biri, soykırımı fiillerinin veya üçüncü maddede belirtilen herhangi bir fiilin önlenmesi ve sona erdirilmesi için gerekli gördükleri takdirde, Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarından, Birleşmiş Milletler Şart’ına göre harekete geçmesini isteyebilir.”

erdirilmesi”(sonuçlarının ortadan kaldırılması) için uygun görülecek önlemlerin alınmasını istemelidir. De Zayas sonuçların ortadan kaldırılması terimini şöyle yorumluyor: “Sona erdirme terimi sadece suç işleyeni cezalandırmak anlamına gelmez; bu kavram işlenen suçun sonuçlarını da mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmayı kapsar. Malını yitirenlere tazminat ödenmediği veya malları iade edilmediği sürece Ermeni soykırımı sonuçları ortadan kaldırılmaması bir cürümdür.”

“Dünyada bir yerde soykırımı işlendiği kanısı oluşursa” söylemi, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin sözüne ve ruhuna uygun değildir. Halen, dünyada pek çok sivil toplum girişimi, basın, akademisyenler ve siyasetçiler, soykırımı terimini ulu orta kullanıyorlar; çok sayıda ölümlerle sonuçlanan hemen her olay soykırımı olarak yaftalanıyor;⁵⁰ “doğa soykırımı, hayvan soykırımı, kültürel soykırım” gibi terimler rahatlıkla - ancak, kabul etmek gerekir ki etkileyici biçimde- sarf ediliyor.

Ancak soykırımı suçunun mevcudiyeti (aslında herhangi bir suçun varlığı) yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir kararla saptanmadan kimse soykırım suçlusu ilan edilemez. Yapılırsa, o söylem hukuksal değil, keyfi ve siyasal nitelikli olur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gibi, Devletlerin temsilcilerinden oluşan bir forumda, geçerli bir yargı kararına istinat etmeden soykırımı nitelemesi yapılması beklenmez.

İnsanlık tarihi boyunca çok sık büyük haksızlıklar, katliamlar, kırımlar yaşanmıştır. Bugün, birileri Afrika'dan köle ticareti veya Maya uygarlığının İspanyollar tarafından yok edilmesi; Protestanlara uygulanan Huguenot kırımı veya Fransa'da Cathar kırımı gibi trajedilerin soykırımı olduğunu vurgulayarak, bunun sonuçlarının ortadan kaldırılması talebi ile BM Teşkilatına başvurursa, yüzlerce benzer talebi tetiklemiş olacak uluslararası camia kaosa sürüklenecektir. “Pandora'nın Kutusunun açılmasını” hiçbir Devlet kabul etmek istemez. Bununla birlikte, bazı hükümetlerin veya siyasetçilerin, tarihte vuku bulmuş olan ve toplumların belleğine yerleşen trajedileri, halk gruplarını oluşturan bireylerin bilincinde canlı tutmak amacı ile gerek akademik çevrelerde, gerek siyasal ortamlarda, -düşmanlıkları veya nefret kültürünü körükleme pahasına da olsa- geçmişi tek yanlı anma etkinlikleri düzenlemeye devam etmeleri beklenmelidir. **Türkiye, bu alandaki düşünce değiş tokuşuna** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun **“adil bellek”** söylemi ile önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşımın felsefi temellerine, Fransız filozofu, Paul Ricoeur'ün *“tarih eğer gerçekse, çift taraflı bir gerçekliktir”*⁵¹ görüşünde rastlamaktayız. Bu öneri tarihin tek taraflı algılanmaması gerektiğine de işaret eder.

50 Wiliam A. Schabas, *Genocide in international Law* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 6.

51 Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 21.

Nihayet, günümüzde, dünyanın her bölgesinde medyada, akademik ve siyasal çevrelerde “geçmişle hesaplaşma”⁵² projelerinin pek revaçta olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Tarihte vuku bulmuş haksız eylemler, katliamlar veya diğer cürümler konusunda özür dileme adımları atılmakta, sergiler açılmakta, filmler yapılmakta, kitaplar yazılmaktadır. Bu yaklaşımların günümüz insanının etik anlayışını etkilediği biliniyor. Aynı düşünceler Türkiye’de de irdelenmektedir.⁵³

Bu gelişmelere paralel olarak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin ölü doğduğu değerlendirilmesini yapan soykırımı hukuku akademisyenleri ve kimi siyasetçiler, halen dünyanın çeşitli bölgelerinde işlenen ve soykırımı niteliği taşıdığı düşünülen eylemleri yargılama yetkisinin suçun işlendiği ülkenin mahkemesine ya da uzlaşma sağlanırsa bir uluslararası ceza mahkemesine ait bulunduğu kuralının uygulamada yerel mahkemenin ülke yöneticisi olan bazı suçluları yargılamaması ve cezalandırılmaması nedeni ile etkisiz kaldığını vurguluyorlar; bu durumda, hele o ülke Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünü onaylamamış, işlenen cürmün cezasız kalmaması için başka ülkelerin mahkemelerinin devreye sokularak zanlıların yargılanması gerektiği görüşünü savunuyorlar. Yukarıda sözü edilen **Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi** bu kaygıların öncelik kazanması nedeni ile devreye sokulmak istenmiştir. Halen Alman ve Belçika Mahkemeleri bazı Afrika ülkelerindeki eylemlerle nedeni ile kimi Afrikalı yöneticileri soykırımı suçu ile yargılamaktadırlar. Münih mahkemesi bir Hirvat subayı yargılamıştır.

Ermeni soykırımı savının Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna taşınması önerisine karşı çıkanlar da vardır. Örneğin, Rusya Ermenileri Birliği Uluslararası Hukuk ve Siyasal Bilimler Derneğinin Başkanı olan Ermeni asıllı Rus hukukçusu **Dr. Yuri Barseghov, Ermenistan’ın BM Genel Kuruluna başvurmasının bir sonuç getirmeyeceği görüşünü savunmuştur.** Barshegov’a göre: “*Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BM) Ermeni soykırımı konusuna çözüm bulamaz. B.M. Genel Kurulu kararlarına uyulması zorunlu değildir; ayrıca, BM siyasallaşmıştır. ABD, İngiltere gibi ülkeler BM Güvenlik Konseyinde veto yetkilerini kullanarak Türkiye’ye karşı gündeme getirilecek bir yaptırım önleyeceklerdir.*” Ayrıca, “*Ermenistan ve Türkiye Uluslararası Adalet Divanının uyulması zorunlu karar yetkisini tanımadıkları için, UAD’na dava başvurusundan bir sonuç alınamaz.*”

52 Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

53 Esra Özyürek (derleyen), *Hatırladıklarıyla ve Unutuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

2.6.2 Ermenistan'ın Uluslararası Divanı Nezdinde Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesine Dayanarak Dava Açması Seçeneği⁵⁴

Yukarıda sözü edilen Alfred De Zayas, “*Ermenistan, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak UAD nezdinde dava açabileceğini, anılan IX. maddenin Soykırımı Sözleşmesinin yorumu, uygulanması ve yerine getirilmesi konusunda, ayrıca Taraf Devletin soykırımı ya da Sözleşmenin III. maddesinde öngörülen eylemlerden herhangi birine ilişkin sorumluluğu hakkında Taraf Devletler arasında bir ihtilaf bulunduğu takdirde, bu ihtilafın Taraflarından birinin eli ile Uluslararası Adalet Divanına götürülmesini öngördüğünü*” vurgulamıştır.

Yukarıda, Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi gereğince BM’e yapılacak başvurudan bir sonuç alınamayacağını belirten Ermeni asıllı Dr. Barseghov, IX. madde gereğince UAD ‘na başvuru yapılmasına sıcak bakmaktadır. Dr.Barseghov’un tezinin temel taşı, 1948 Sözleşmesinin daha önce vuku bulan olaylara da geriye yönelik olarak uygulanacağı görüşüdür. Bu görüşün dayanağı, 1948 Sözleşmesinin Giriş bölümünde kayıtlı bulunan genel saptamadır. Sözleşmenin Giriş bölümünde, “**tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiği**” yazılıdır. Adı geçene göre, “*1948 Sözleşmesinin akdinden önce vuku bulan Ermeni trajedisi de tarihte yaşanmış soykırımı örneklerinden biridir.*”

Ancak, 1948 Sözleşmesinin Hazırlık Konferansında, tarihte vuku bulan hangi olayların soykırımı niteliği taşıdığı konusu görüşülmemiştir. İçi boş olan bu pakete, her isteyenin kendi yorumuna göre - ve yetkili mahkeme kararına dayanmadan- herhangi bir tarihsel olayı sokmağa çalışması, uluslararası camia ve uluslararası hukuk tarafından kabul edilebilecek bir yöntem değildir. Bu yola gidildiği takdirde, tarihte vuku bulmuş binlerce olayın soykırımı olduğunu ileri sürmenin yolu açılır ve uluslararası camia birbirine girer.

Nihayet, **1948 Sözleşmesinin geriye yönelik olarak uygulanamayacağını ileri süren -başta Profesör William Schabas olmak üzere- çok sayıda uzman hukukçu ve akademisyen vardır.**

Ermenistan Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesi uyarınca UAD’na başvurursa, UAD, De Zayas’ın önerdiği biçimde bir taleple karşılaşınca, her şeyden önce, iki veya daha fazla devlet arasında Divan Statüsünün 38.

54 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesi: “*Soykırımı veya Sözleşmenin III. Maddesinde sayılan eylemler konusunda Devletin sorumluluğu dahil olmak üzere, Sözleşmenin Tarafları arasında, Sözleşmenin yorumu, uygulanması veya hayata geçirilmesi hakkında - oluşan ihtilaflar, uyumsuzluğa taraf olanlardan biri tarafından Uluslararası Adalet Divanına sunulabilir.*” Bu hüküm, Sözleşme Taraflarından birine, dava açacağı Devlet ile anlaşmadan res’en dava açma hakkını tanımlamaktadır.

maddesine sözü edilen cinsten bir hukuksal uyuşmazlık bulunup bulunmadığını inceleyecektir. Bu maddeye göre -varsa- hukuksal uyuşmazlık uluslararası hukuk kurallarına göre çözüme bağlanır. UAD içtihadına göre: “*uyuşmazlık, bir hukuksal ya da fiili konuda, iki taraf arasında karşıt hukuksal görüşlerin ya da çıkarların çatışması anlamına gelir*”; “*uyuşmazlığın objektif olarak saptanması gerekir*”; “ *taraflardan birinin talebinin öbür tarafta açık olarak reddedildiğinin kanıtlanması icap eder*”.⁵⁵

Ermenistan Cumhuriyetinin, UAD nezdinde dava açmadan önce, iki Devlet arasında hukuksal ihtilaf bulunduğunu resmen kayda geçirmek için Türkiye Cumhuriyetine resmen başvurması, Türkiye'nin hukuksal ihtilafın varlığını kabul eylemesi gerekeceği görüşündeyiz. Bu prosedür, UAD 'na başvurmak için iki devlet tarafından onaylanacak bir dava dilekçesinin ortaklaşa hazırlanması ve onaylanması anlamına gelmez.

Uluslararası Adalet Divanı içtihatlarını incelendiği takdirde, Ermenistan'ın ileri sürebileceği “**1915 olayları ile ilgili olarak, 1948 Sözleşmesinin uygulanması, yerine getirilmesi konusunda Ermenistan ile Türkiye arasında bir hukuksal ihtilafın**” varlığının iddiasının ispatı çok güçtür. Uluslararası Adalet Divanının, hukuksal uzlaşmazlığın varlığı veya yokluğu hakkında eskiden verdiği kararlar, ihtilafın varlığının mahkeme tarafından kabul edilmesin kolay olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye, ihtilafın hukuksal değil, siyasal olduğunu belirtebilecektir. Filhakika, 1915 olaylarının soykırımı olduğu ya da sayılmadığı şeklindeki değerlendirme siyasal nitelik taşır. Öte yandan, Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre'de - çok sayıda devlet temsilcisinin tanıklığında- imzalanmış bir protokol vardır. Bu protokol, taraflar arasında mevcut sorunların tespitine yönelik çalışma yapılmasını öngörmektedir. Bugüne kadar yürürlüğe girememesinin başlıca nedeni, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmemesidir. Davanın UAD tarafından kabulü için, davayı açanın, somut olarak, “karşı tarafın 1948 Sözleşmesinin hangi hükmünü çiğnemiş ya da hangi yükümlülüğünü yerine getirmemiş” olduğunu açıklaması ve hukuksal ihtilafın varlığını kanıtlaması gerekir. Ermenistan, bu konuda başarı kazanma şansının bulunduğunu görseydi, UAD nezdinde şimdiye kadar çoktan dava girişiminde bulunurdu. Yapamadı ise, hukuksal ve siyasal engelleri fark etmiştir.

2.6.3 Soykırımı Suçlaması Yerine İnsanlığa Karşı Suç Kategorisini Öne Çıkarma Görüşleri

Ermeni soykırımı tezini savunan uzmanlardan **William Schabas** da, Erivan'da 20-21 Nisan 2005 tarihinde yapılan bir toplantıya sunduğu

⁵⁵ *Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı*, Karar No.2, 1924 CPJII Serie A No.2 S. 11; *Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danışsal görüş; 1950 Kararları, s.74; *Güney-Batı Afrika UAD Kararı*, 1996 Kararları, s. 615, paragraf 29.

bildiride⁵⁶ soykırımı suç u ile insanlığa karşı suç kavramlarını irdelemiş ve “1948 Soykırımı Sözleşmesinin, Rafael Lemkin’in soykırımı tanımını sulandırdığını, Devletlerin bu Sözleşme ile kendi sınırları dahilinde, kendi uyrukları hakkında, o zamana kadar hiç karşılaşmadıkları bir egemenlik kısıtlaması ile karşı karşıya kaldıklarını ...Nürnberg Mahkemesi insanlığa karşı suçların savaş zamanında olduğu gibi, barış zamanında da işlenebileceğini kabul etseydi, 1948 Sözleşmesine gerek bile kalmamış olacağını...; savaş sonrası dönemde soykırımı kavramı ile insanlığa karşı suç kavramı arasında bir rekabetin mevcut olduğunu...; son zamanlarda kurulan Uluslararası Ceza Mahkemelerinin aldığı kararların 1948 Sözleşmesi tarafından korunan grupların listesini genişlettiğini...; soykırımı suçuna iştirak edenlerin suç u işledikleri zaman soykırım özel kastının (dolus specialis) bulunması koşulunun da artık aranmadığını...; daha da önemlisi zorunlu yer değiştirme eylemlerinde grubu fiziki olarak yok etme niyetinin bulunmasının beklenmediğini” ileri sürmüştür.

Ermenilere danışmanlık yapan **Alfred De Zayas**, aynı konuda şunları söylüyor: “Adına katliam, yerinden etme, toplu mezalim, yok etme, etnik temizlik v.b. ne denirse densin. Soykırımı suçunun cezalandırılması ve mağdurlardan hayatta kalanlara tazminat ödenmesi Sevr Barış Anlaşmasının 230. ve 144. maddelerinde öngörülmüştü... O eylemler bugün soykırımı olarak adlandırılabilir, ayrıca, daha genel bir terim olan insanlığa karşı suçlar çerçevesine de girer...”⁵⁷

Aynı konuda, 22-23 Mart 2013 tarihlerinde Erivan’da yapılan -2015 anmaları hazırlık toplantısında- ilgi çeken önerilerden biri Ermeni Anayasa Mahkemesi Anlaşmalar Dairesi Başkanı **Vladimir Vardanyan**’dan gelmiştir. Vardanyan, “soykırımı terimi üzerinde ısrar etmenin başarısızlıkla sonuçlanacağını bilen bazı uluslararası hukukçuların ve siyasetçilerin değindikleri,”⁵⁸ “1915 olayları için soykırımı kavramında ısrar etmek yerine, insanlığa karşı suç kavramını” yeğlemek seçeneğini - dolaylı olarak gündeme getirmiştir. Vardanyan, “-insanlığa karşı suç teriminin- ilk olarak 25 Mayıs 1915 tarihinde, Britanya, Fransa ve Rusya’nın İstanbul’daki temsilcileri tarafından yayımlanan bildiride Türk yetkililerinin Ermeni katliamından sorumlu tutulacakları bağlamında dile getirildiğini” söylemiş, “II. Dünya Savaşından sonra Nürnberg Mahkemesinin Nazileri soykırımı ile değil, insanlığa karşı suç işlemekle mahkûm eylediğini” vurgulamıştır. Adı geçen, “Ermeni

56 William A. Schabas, sözü edilen bildirinin başlığı şuydu: “The Odious Scourge; Evolving Interpretations of the Crime of Genocide” (Nefret edilesi felaket; soykırımı kavramına ilişkin yorumlarda gelişme).

57 Alfred de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention,” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını, 2003, s. 26.

58 William Schabas, “Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes,” *Middle East Critique*, Vol.20, No. 3, Fall 2011, ss. 253-269; de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”.

Cumhuriyetinin bir ‘daimi kurum’ oluşturarak, uluslararası mahkemelerde Türkiye’ye karşı ileri sürülecek soykırımı taleplerinin hukuksal çerçevesini araştırmasını ve geliştirmesini “ istemiştir.

Vardayan bu önerisinde soykırımı teriminden açıkça vazgeçmemekle birlikte, insanlığa karşı suç kavramını, araştırılması gereken alternatif bir uluslararası ceza hukuku ögesi olarak gündeme getirmiş oluyor. Bu bağlamda, uluslararası hukukta terminoloji kargaşası bulunduğu, soykırımı suçunun genel anlamda insanlığa karşı suçlardan biri sayıldığına da altını çizmeliyiz.⁵⁹

Ancak, bu konuda gerek De Zayas, gerek Schabas’ın göz ardı ettikleri önemli öğeler var. Şöyle: Uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan Roma Statüsü, Soykırımı suçu ile İnsanlığa karşı suçunu birbirinden ayırmış ve bu farkı vurgulamak amacı ile İnsanlığa Karşı Suç hakkında ayrıntılı ve ayrı bir tanım yapmıştır. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Sırbistan davası kararında “*insanları sırf (ırksal, dinsel, etnik) bir gruba mensup olduğu gerekçesi ile yok etme özel kastının hiç bir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde kanıtlanmış olmasını, soykırımı suçunun varlığı için olmazsa olmaz koşul*“ saymıştır. Divan soykırımı saydığı Srebrenitsa katliamı dışında Bosna’da vuku bulan katliamları ve diğer insanlık dışı eylemlerin İnsanlığa karşı suç kategorisinde sayılabileceğini ima etmiş, ancak o alanda karar vermeğe yetkili olmadığını vurgulamıştır. UAD kararı Schabas’ın görüşlerini desteklememektedir. Öte yandan, ülke içinde zorunlu yer değiştirme eyleminde, insanları sırf belirli bir gruba mensup buldukları için yok etme kastı bulunmaz ise, o eylem soykırımı suçu çerçevesi dışına çıkar ve başka kategori suçlardan sayılır; ya da ABD’de İkinci Dünya Savaşında Japon asıllı veya uyruklu olanların enterne edilmesinde görüldüğü gibi -savaş koşulları nedeni ile- suç sayılmayabilir. Soykırımı suçu ile insanlığa karşı suç kavramlarını birbirine karıştıran mantığa İsviçre Federal Mahkemesinin Doğu Perinçek davasında verdiği kararda da rastlamaktayız.⁶⁰

59 Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Geriye Doğru Yürütülmeme İstisnası Tanınmaması Hakkında Sözleşme (Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity). 26.11.1968 - Yürürlüğe Giriş Tarihi: 11.11.1970. Bu Sözleşmede soykırımı suçu, insanlığa karşı suç kapsamına girmektedir.

Madde 1: Aşağıdaki savaş suçlarına, işlenme tarihleri ne olursa olsun zaman aşımı istisnası tanınmaz:

8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunun 13 Şubat 1946 tarihli 95 (1) sayılı kararı ve 11 Aralık 1946 tarihli kararları ile teyit olunan, özellikle 12 Ağustos 1949 tarihli, savaş suçlarından korunmaya ilişkin Cenevre Sözleşmesinde sayılan “ağır ihlalle” çerçevesine giren suçlar

Aşağıda yazılı eylemler yapıldıkları ülkelerde yerel yasanın ihlali sayılmasa bile, barış zamanında ya da Savaş sırasında işlenmiş olan, 8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun (yukarıdaki fıkrada sayılan kararları ile teyit olunan) ,silah gücüyle veya işgal sonucunda yerinden atılma eylemleri veya “apartheid” politikası sonucunda vuku bulan eylemler veya 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinde tanımlandığı şekilde soykırımı eylemleri

60 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 96-100.

2.6.4 Uluslararası Adalet Divanından Ermeni Soykırımı Hakkında Danışsal Görüş İstensin Önerisi

Ermenilerinin danışmanlarından Alfred de Zayas, Ermenistan'ın, UAD'dan danışsal görüş talep etme mekanizmasını harekete geçirmesini “*BM Anayasasının 96. maddesi gereğince Güvenlik Konseyi veya Genel Kurul'un 1948 Soykırımı Sözleşmesinin, 1915-1923 Ermeni Soykırımına tatbiki konusunda ve/veya 'Türk devletinin Ermeni toprakları, malları ve kültürel mirasını elinde bulundurmaya devam etmesinin hukuksal sonuçları hakkında ve/veya "Ermeni Soykırımından kurtulanların ardullarına Türk Devletinin tazminat ödemesi" konusunda Uluslararası Adalet Divanından danışsal görüş istemesini*” önermiştir. Devletler, UAD'den danışsal görüş talep edemezler; olsa olsa BM Genel Kurulunun veya Güvenlik Konseyinin böyle bir danışsal görüş talep etmesini tetikleyecek girişimleri yaparlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu konuda BM Genel Kurulu nezdinde yapılacak bir girişimin başarı şansının bulunmadığını Ermeni asıllı hukukçular da biliyorlar; en ufak bir başarı şansı bulunsaydı ya da konjonktür elverişli olsaydı, Ermenistan devleti veya onu destekleyenler, şimdiye kadar çoktan bu alanda bir inisiyatif alırlardı.

2.6.5 Devletin Haksız Fiil İle Verdiği Zarar Konusundaki Sorumluluğu İlkesi Gereğince Türkiye'den Tazminat İstensin Önerisi

Türkiye'den tazminat talebini özendiren hukukçular, Devletin sorumluluğu ardıl Devlete sirayet eder görüşünden hareketle, “*eski Hükümetin ihlalleri nedeni ile doğan talepler konusunda, daha sonra görev alan Hükümetlerin sorumluluğunun devam ettiğini, bunun özellikle soykırımı suçu işlenmiş olması durumunda geçerli olduğunu*” belirtiyorlar. Bu ilkeye göre, Federal Alman Cumhuriyeti Üçüncü Reich'in işlediği tüm suçlarla ilgili tazmin sorumluluğunu üstlenmiştir.

“Devlete ait Mallara, Arşivlere ve Borçlara İlişkin Ardıl Devletin Sorumluluğu” Hakkındaki 8 Nisan 1983 Tarihli Viyana Sözleşmesinin 36. maddesi de ardıl Devletin sorumluluğunun, Hükümet değişiminden etkilemeyeceğini âmidir. “Benzer şekilde, Osmanlı Sultanlığının ve daha sonra Mustafa Kemal rejiminin haksız bir şekilde el koyduğu Ermeni mallarına ilişkin talepler yok sayılamaz. Ardıl Devlet kendisinden önceki Devletin ve Hükümetin yaptığı ihlallerden sorumlu olmağa devam eder. Bu ilke Lighthouse Hakemliği davasında Uluslararası Hakem Mahkemesi tarafından da açıklanmıştır. O davada, Fransa, Özerk Girit yönetiminin ihlallerinden Yunanistan'ın sorumlu olduğunu ileri sürmüştü.”⁶¹

61 de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”, s. 62.

Ermenilere danışsal görüş veren uzmanlar, bir Devletin uluslararası eyleminin oluşturduğu zararı tazmin etmekle yükümlü olduğunu belirterek, uluslararası camianın bir uluslararası cürüm sonucu ortaya çıkan durumu hukuken kabul etmemesini; hukuka aykırı durumun devamını sağlayarak, suç işleyene destek olunmamasını ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini talep ediyorlar. Tezlerini dayandırmak istedikleri uluslararası hukuk metni, **Uluslararası Hukuk Komisyonunun**, 2001 yılında, 53. oturumunda kabul ettiği **Uluslararası Haksız Fiillerin Oluşturduğu Zararlar Hakkındaki Sorumluluk Konusunda bir Anlaşma** taslağıdır. Bu taslak henüz Anlaşma haline dönüşmemiştir. Hukukun genel ilkelerine göre, haksız fiil ile bir başkasına zarar veren bunu tazmin etmekle mükellef olduğu doğrudur. Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminde Osmanlı Ermenilerine yapılan haksız fiillerle verilen zararların tazmini konusunda, Osmanlı Devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyetinin sorumluluğu bulunduğunu ileri sürüyorlar. Ancak, okumak istemedikleri başka kurallar da var: sözü edilen Anlaşma taslağının 55.maddesine göre, **ihtilafli konuda yapılmış bir özel anlaşma (lex specialis) var ise, -yani uyumsuzluk veya ika olunan zarar bir özel anlaşma ile çözüme bağlanmış ise- bu özel anlaşma Devletin tazmin yükümlülüğüne ilişkin genel ilkenin önüne geçer.**

Türkiye'nin Rusya ve Ermenistan ile akdettiği Moskova ve Kars Anlaşmaları, Fransa ile yaptığı Ankara Anlaşması, Lozan Anlaşması ve ABD ile akdettiği 24 Aralık 1923 Tazminat Anlaşması bunları yapan Devletler açısından, Devletin sorumluluğu konusunu nihai olarak çözüme bağlayan önde gelimli özel anlaşmalardır⁶² (Esasen Bu nedenledir ki Ermeni yorumcular ve destekçileri yukarıda saydığımız özel anlaşmaları yok saydırmak istiyorlar

2.6.6 Soykırımı Ve Etnik Temizlik Kurbanlarının Hakları Ve Al Kassawneh Raporu Çerçevesinde Girişim Yapılsın Önerisi

Alfred De Zayas'a göre; *“etnik temizlik ve soykırımı kurbanlarının hakları zaman aşımıyla kaybolmaz.”* *“Bu haklar, Özel Raportör olarak atanan Awn Shawkat Al Khassawneh tarafından yazılıp BM İnsan Hakları Komisyonu Alt Komitesine sunulan ECN.4/Sub.1/1997/23, Ek II rumuzlu raporda ve o rapora ekli Bildirge taslağında kayıtlıdır. Bu haklar -özetle- şunlardır: a) Kurbanların evlerine geri dönme ve mallarını geri alma hakkı; b) İade veya telif sağlama hakkı.”* Raporun ekinde bulunan Bildirge taslağında halkların zorunlu göçe tabi tutulmasının hukuka aykırı olduğu da belirtilmiştir. Ancak, yukarıda sözü edilen savaş sonrası anlaşmaları bu alanlarda hukuken geçerli çözümler

62 Pulat Tacar ve Maxime Gaun, “State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian,” (Devlet Kimliği, Süreklilik ve Sorumluluk, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermeni Soykırımı - Vahan Avedyan'a Cevap) *European Journal of International Law*, Volume 21, No.3, Ağustos 2012, s. 834.

getirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, Ermenilerin sözcülüğüne soyunan danışman, bu meşru Anlaşmaları yok saydırmak peşindedir. İsteddiği Sevr düzenine geri dönülmesidir.

2.6.7 UAD'nın, Uluslararası Camiayı Ermeni Soykırımının Sonuçlarını Tanımamaya Davet Etmesi Sağlansın Görüşü

Alfred De Zayas'a göre “*UAD Devletleri, uluslararası hukuku ihlal eden eylemleri, özellikle soykırımının, doğrudan veya dolaylı sonuçlarını tanımamaya davet etmelidir. Bu bağlamda, zorunlu ahali transferinin hukuka aykırı olduğu konusundaki Al Khasawneh Bildirisinin 10. maddesine atıfta bulunulması yararlı olur. Bildirinin bu maddesi, bir bütün olarak uluslararası camianın ve bireysel devletlerin aşağıdaki hususlara uymak zorunda olduklarını belirtilmekte; a) Bu gibi eylemler ile oluşturulmuş durumları yasal olarak kabul etmemek; b) devam eden durumlarda eylemin derhal sona ermesini sağlamak; c) bu eylemi yapan Devlete tüm desteği durdurmak vecibesini vurgulamaktadır*” “*Uluslararası camia, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapmış olan soykırımının finansal ve toprakla ilgili sonuçlarını kabul etmeme yükümlülüğü altındadır; Ermeni halkı kültürel mirasının kendisine ve Ermeni Patrikhanesine iadesini isteme hakkına sahiptir; ayrıca soykırımı kurbanlarına uygun bir tazminat ödenmesi gerekir. Bu amaçla bir Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından idare edilecek bir uluslararası fon oluşturulmalıdır.*”

Yukarıda da belirtildiği gibi konunun UAD'na taşınması ve oradan karar çıkartılması önerileri günün gerçeklerine uymamaktadır. Osmanlı Ermenilerinin 1915 -1916 yıllarında uğradıkları kayıplar için bir yüzyıl sonra uluslararası fon oluşturulması teklifinin, günümüz gerçeklerine ve koşullarına uygun olup olmadığı hakkında yorum yapmayı bile gereksiz bulmaktayız.

3. 2015 YILINDA YAPILMASI PLANLANAN DİĞER ANMA FAALİYETLERİNİN HALKLA İLİŞKİ VEÇHESİ

Ermenistan Cumhuriyeti ve diasporadaki Ermeniler 2015 “Ermeni soykırımının yüzüncü yıldönümü” anısına yukarıda belirtilenler dışında, yoğun halkla ilişki faaliyeti yapacaklardır. Bu etkinlikler arasında, bilimsel konferanslar düzenlenmesi, konserler organize edilmesi, dokümanter veya konulu filmler yaptırılması, sergiler hazırlanması, 24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katılımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verdirilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması

ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir. **Propaganda:** “Sürekli, tek taraflı, icabında hiç doğruluğu bulunmayan sav ya da görüşü ileri sürme sürecidir. Propagandanın amacı, ideolojik, dinsel ve politik amaçlarla, belirli kişi ve grupların tutumunu kontrol altında tutmak ve yönlendirmektir...”⁶³ Ermeni tarafının 2015

24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katılımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir.

anmalarında din kartını kullanacağı ortaya çıkmıştır. Zira planladıkları etkinlikler arasında Dünya Kiliseler Konseyinin (World Council of Churches - WCC)⁶⁴ 24 Nisan 2015 tarihinde Cenevre'de düzenlemeyi öngördüğü sempozyum ile Cenevre Katedralinde 24 Nisan 2015 tarihinde “1915 soykırımında hayatlarını yitiren Ermeniler anısına” yapacağını açıkladığı dinsel ayin de bulunuyor. Bu ayine 110 ülkeden 345 kilise temsilcisinin katılması beklenmekteymiş. Papanın da Ermeni soykırımını tanıdığını açıklamış bulunması, soykırımı anma törenlerine Hristiyan kiliselerinin aktif olarak katılmayı öngördüklerini göstermektedir. Bu vesilenin çeşitli Hristiyan kiliseleri arasında dayanışma vesilesi olması öngörülmektedir. Esasen Ermeni kaynakları kendilerine en tutarlı desteğin Hristiyanlık dünyasından geldiğini saklamıyorlar. Atılacak bu adım siyasal ve hukuksal niteliği bulunan tarihsel

açıdan tartışmalı bir konuda Ermeni görüşüne evrensel düzeyde dinsel destek sağlamaya yöneliktir ve Doğu Hristiyanlığının yok edilmesi tezini ortaya atanların⁶⁵ yeni bir hamlesi olarak nitelendirilebilir.

Günümüzde Hristiyan âleminin, batılı düşünürlerin, akademisyenlerin ve medyanın (hatta Yakın Doğu'da batılı kaynakların etkisinde kalan toplumların), 1915 tehcirini soykırımı, kırım, katliam olarak değerlendirdikleri, bunun o toplumların ortak belleğine eğitim programları, ulusal (resmi) tarih yazımları ve medya vasıtası ile sistematik biçimde yerleştirildiği bir gerçektir. Oluşturulmuş bu kanıların, günümüzdeki

63 Tanıtım, halkla ilişkiler, reklam, lobicilik ve propaganda kavramları arasındaki farklar için bakınız: Pulat Tacar, *İmge Düzeltilmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr.Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı, ss. 195-214.

64 Arthur Hagopian, “WCC to mark centennial of the Armenian genocide,” 27.01.2014.

65 Jean-Pierre Valognes, *Vie et mort des chrétiens d'Orient* (Fayard, 1994) (Doğu Hristiyanlarının Hayatı ve Ölümü). 974 sayfalık bu kitabın 450-501 sayfaları Ermenilere ayrılmıştır. Ayrıca bakınız: Youssef Courbage ve Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc* (Arap ve Türk Dünyasında Hristiyanlar ve Türkler) (Fayard, 1992). Bu kitabın 191-247 sayfaları Türkiye'de Hristiyanlığın yok olmasını ele almaktadır.

gelişmelerle desteklemek ve beslemek amacıyla, Türkiye'deki Hristiyanların sayısındaki azalmalar, AİHM kararları, Hrant Dink cinayeti gibi olaylar her vesile ile günemde tutulacaktır. Bu kampanyaların nasıl karşılanacağı konusu profesyonel halkla ilişki uzmanları tarafından tesbit edilmeli, hangi gerekçe ve söylemlerin daha fazla ikna edici olabileceği hakkında karar vericilere danişsal görüş iletilmelidir.

SONUÇ

Ermenilerin 2015 Münasebeti ile Yapacakları Girişimlerin Hukuksal ve Siyasal Yanları

Ermeni diasporası ve Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri 1915 yılı tehcirinin yüzüncü yılına rastlayan 2015 yılında Türkiye'nin, ABD'den ve Avrupa Birliğinden gelecek baskılar sonucunda Ermeni soykırımını tanıyacağı ve -sembolik de olsa- bir tazminat ödeyeceği beklentisi içindeydiler. Son birkaç yıldır yaşanan yukarıda özetlediğimiz gelişmeler, özetle Fransız Anayasa Konseyinin Fransa'da Ermeni soykırımını yadsıyanları mahkûm etmeyi öngören yasayı iptal etmesi, Ermenilerin ABD'de açtıkları sigorta davalarının kaybedilmesi ve Ermeni Kaliforniya Medeni Kanun Usul Yasasının (Ermeniler tarafından tadili sağlanan Ermeni soykırımına yollama yapan maddesinin) ABD anayasasına uygun olmadığına ABD en üst mahkemesi tarafından karara bağlanması, ABD'de Türkiye Cumhuriyeti ile Merkez Bankası ve Ziraat Bankası aleyhine açtıkları davanın reddi ve temyiz aşamasından da umut ışığı görünmemesi, AB Adalet Divanının Avrupa Parlamentosu kararının siyasal nitelikli olduğu ve Türkiye'nin AB üyelik müzakere kararını etkileyemeyeceği kararı, nihayet AİHM'nin Perinçek-İsviçre davasında Doğu Perinçek'i mahkûm eden Lozan Mahkemesi kararının ifade özgürlüğüne aykırı bularak İsviçre'yi 17 Aralık 2013'te mahkûm etmesi, Ermeniler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Yıllardır oluşturmaya çalıştıkları ve sağlamlığına kendilerini inandırdıkları kaleler tek tek çökmektedir. Soykırımı dogmasını kimliklerinin temel harcı haline getirenler üzerinde bu “yeni felaketin” neden olduğu düş kırıklığının sonuçlarının ortadan kalkması uzun zaman alacaktır. Bu bağlamda Ermeniler için AİHM Büyük Dairesi'nin vereceği karar kritik bir öneme sahip olacaktır. Hatırlayacağımız gibi Ermeni tarafı siyasal tazyik ile AİHM II. Dairesi kararının AİHM Büyük Dairesi'ne taşınması için İsviçre Hükümeti nezdinde yoğun girişimler yapmıştı.⁶⁶ Benzer

66 Örneğin, 21 Ocak 2014 tarihinde, AFAJA (Ermeni Hukukçular ve Avukatlar Fransız Derneği) Başkanı Alexandre Kuyumcuyan imzası ile Paris'teki İsviçre Büyükelçisine, Hükümetine yollanmak üzere 12 sayfalık bir muhtura vermiştir. Bu muhturada İsviçre Hükümetinin AİHM II. Dairesi kararını AİHM Dava Daireleri Kuruluna taşınması istenmekte, aksi halde, İsviçre'nin Ermenistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşma sırasında sergilediği tarafsızlığı kaybetmiş sayılacağı ve Yukarı Karabağ konusunda oynamak istediği arabuculuk rolüne ilişkin güvenilirliğini kaybedebileceği tehdidi savrulmaktadır.

yoğun girişimleri Büyük Daire'ye yönelik olarak AİHM'e de yapmakta olduklarını söylemek mümkündür.

Batı dünyasında Ermenileri tamamen veya kısmen destekleyenler, bu durumun farkındalar ve Ermenileri sakinleştirmek, acılarını biraz olsun azaltmak için sembolik adımlar atmak ve ödünler vermek isteyeceklerdir. **AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte yorum yazan Başkan Raimondi ile üye Sajo'nun karara yazdıkları oy açıklaması bunun en bariz örneğidir.**⁶⁷ 2015 anma faaliyetleri çerçevesinde benzer söylemlerle karşılaşılmaması büyük bir olasılıktır.

Ermenilerin hukuksal girişimlerinin hemen hepsi, hukuksal gerekçelerle geçersiz kılınabilecektir. Ermenistan'ın 1948 Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak, Türkiye'nin anılan Sözleşmeyi yalnız uyguladığı ve yorumladığı gerekçesi ile yapacağı bir başvurunun ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda olumlu sonuç veremeyeceğini söyleyebiliriz.

Türkiyenin Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin parlamento kararlarına karşı 1948 Sözleşmesinin yalnız yorumlandığını ileri sürerek Uluslararası Adalet Divanına başvurmasının, o ulusal parlamento veya eyalet meclislerinin kararlarını geri alınması sonucunu vermeyeceğini düşünüyoruz. UAD taraf ülkelerin yasama meclislerinin kararlarını veya yasalarını değiştirmeleri konusunda hüküm vermez.

Sorunun Türkiye tarafından Uluslararası Tahkim Mahkemesine taşınması yolundaki önerilerinin uygulamaya geçirilmesi Türkiye'nin beklediği sonucu sağlamayacaktır. Bir uluslararası ceza hukuk konusu olan soykırımı suçlamasının özel hukuk alanında yetkili olan hakem mahkemesine

67 Örneğin 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte karara yorum yazan yargıçlar (İtalyan Başkan Raimondi ve Macar Sajo) şu hususları belirtmişlerdir: “Bir halkın bir hükümetin emri ile yok edilmesi her zaman özel ilgi gösterilmesini gerektirir ve bize özel yükümlülükler doğurur. 1915-1917 arasında Ermeni halkı tasavvur edilemeyecek yoğunlukta acılara maruz kalmıştır. Bu dram Metz Yegern 'i (Büyük Cürüm'ü) izleyen beşinci kuşak üzerinde bile, özellikle geçmişte yaşanan haksızlıklar ve acılar tam olarak tanınmadıkları ve onarılmadıkları için kalıcı etkiler yapmıştır. Belki, Ermeni toplumunun pek çok üyesi, yargıçların çoğunluğunun verdiği bu karar karşısında kendilerini terkedilmiş ve ihanete uğramış hissedeceklerdir. Belki, kararı veren çoğunluğun yeniden kendileri hakkında geçmişte Ermeni toplumlarının uğradıkları felaketler muvacehesinde hak ettikleri anlayış ve saygıyı göstermedikleri sonucuna varacaklardır. Biz bu tepkinin gösterileceğini bilerek beyanda bulunuyoruz. Pek çok Ermeni, Büyük Cürüm'ün tanınmış olması için bunun koşulsuz olarak soykırımı olarak nitelenmesinin gerektiğini düşünüyorlar. Bununla birlikte ve haklı olarak, tarihsel gerçeğin hukuk ve mahkemeler tarafından saptanamayacağı kabul görmektedir. Bu durum yargıçların tarihsel sorumlulukları saptamalarını engellemez. Yargıç bunu yaparken, tarihe göz atmak durumundadır. Şuna inanıyoruz ki, söz konusu döneme ve o dönemin öncesine (özellikle Hamidiye Alaylarının katliamına) bakıldığı zaman, Osmanlı yurttaşı yüzbinlerce Ermeninin (tahminler 600.000 ila 1.500.000 arasında değişiyor) ölümüne ve eziyet çekmesine neden olan ve Ermenilerin ayrı bir toplum olarak yok edilmesine yönelik bir Devlet politikasının varlığı ortaya çıkar. Bu olayları tetikleyen özel etlenlerin varlığının tartışılmalı olduğu doğrudur. Gene de etlenler, Devletin bu konuda eylem yapması veya eylemsiz (seyirci) kalmasını haklı kılmaz; bu da çocukların ve masumların ölümü ile sonuçlanan korkunç trajedinin kökeninde yatan husustur. İşte burada hukuk, moral gerçek (the moral truth) ve tarih karşı karşıya gelmektedir. Raphael Lemkin'in jenosid sözcüğünü (Axis Rule in Occupied Europe 1944) yaratırken, 1915 katliamlarını ve sürgünlerini göz önünde tuttuğunu biliyoruz. O olayları tanımlanırken, bu terimin günlük konuşma lisanında kullanılması uygundur ve cezalandırılmaz. Dink kararını böyle okumaktayız. (17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı ss. 55-56)

taşınmasına önyak olmak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin en önemli kurallarından biri olan yetkili mahkeme hükmünü zedelemek anlamına gelecektir. Bunu Ermeni tarafı ve onu destekleyenler istiyor; zira önlerindeki en önemli engel 1948 Soykırımı Sözleşmesinin yetkili mahkemeye ilişkin hükmüdür. İncelendiği takdirde Ermenilerin ve kendilerini destekleyen hukukçuların mezkûr kurala hiç değinmediklerini görürüz.

Ermenilerin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu veya Güvenlik Konseyi aracılığı ile yapabilecekleri siyasal nitelikli girişimlerden bekledikleri sonucu alamayacakları Ermeni hukukçular tarafından bile teslim edilmektedir. Bu durumda, Ermeni tarafı bu yola başvurursa, amacının sonuç alamayacağını bile bile sorunu gündeme taşımak ve bundan propaganda amacıyla yararlanmak olacağı söylenebilir. O ortamda kendilerine gereken yanıtlar verilecektir.

Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, Ermeniler 1915 olaylarının “insanlığa karşı suç olduğu” görüşünü öne çıkarmayı deneyebilirler; ancak bu sapma, Ermenilerin onyıllardır sarıldıkları ve “tartışılması bile yapılamayacak gerçek” saydıkları Ermeni soykırımı dogmasından geri adım atmak olarak algılanacağı için, bu konuda öne çıkarak “günah işlemeyi” kabul eden gönüllü yok gibidir. Gene de bazı hukukçular, “soykırımı suçlamasından” “insanlığa karşı suç” kategorisine dönmenin, soykırımı tezinden vazgeçmek olarak değerlendirilemeyeceğini, zira soykırımının da insanlığa karşı suçlar geniş başlığı içinde yer aldığı yanıtını vereceklerdir.

Uzlaşmazlığın Halkla İlişki Yanı

Yukarıda da sunulduğu gibi bu alanda propaganda faaliyetleri ve halkla ilişkiler çalışmaları yoluyla kamuoyunu etkilemek için Türkiye'ye karşı saldırı ve karalama adımları atılacaktır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, Türkiye'yi karalama kampanyasına katılmaya hazır durumda bekleyen çok sayıda grup bulunmaktadır. Ermeniler, aşağıda belirtileceği gibi, Dünya Kiliseler Birliği gibi kuruluşları harekete geçirerek, kampanyalarına dinsel boyut katma peşindedirler. Bu girişimlere, hükümet, akademi ve diğer sivil toplum örgütleri olarak verilecek yanıtlar konusunda şimdiden düşünce hazırlığı yapmak gerekir.

Ermeniler, 1915 olaylarında yaşadıkları kayıpları soykırımı veya büyük felaket olarak tanımlamağa devam edeceklerdir; bu görüşlerini o trajik gelişmelerin soykırımı sayılamıyacağı yolundaki karşı gerekçeler nedeni ile değiştirmeleri beklenemez; Ermenilere bu güne kadar destek vermiş olanlar ile sempatanları da kanılarını büyük bir olasılıkla görüşlerinden

vazgeçmeyeceklerdir. Zira Oscar Wilde'ın dediği gibi “**İnanmak istemeyeni hiç bir mantık inandıramaz.**”

Bu durumda soykırımı suçlaması ile karşılaşan bir toplum ithamları nasıl karşılayacaktır?

Kanımızca bu aşamada sorun bir halkla ilişki uzmanlığı meselesidir. Türkiye'nin bu alanda istinad etmesi gereken temeller, soykırımı hukuku yanında, çağdaş toplumların temelini teşkil eden değerlerdir.

Bir eylemin veya cürümün soykırımı olup olmadığına ilişkin söylemlere, hukukun üstünlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörülen hak ve özgürlüklere saygı meyanında düşüncüyü ifade özgürlüğü, tarihsel araştırmalara özgürlük, tarih yazımının sansürlenmemesi gerektiği gibi öğelerin ışığında yaklaşılmalıdır.

Uluslararası akademisyenler ve entellektüel çevreler düşünceye ve tarihsel araştırmalara özgürlük normuna öncelik tanıyorlar. “Tarihe Özgürlük” (*Blois Girişimi*) 2005 yılından beri, teşrii gücün, geçmişi suçlaması eğilimi ile mücadele etmektedir; zira bu eğilim, tarih araştırmalarını önüne gittikçe artan şekilde engel çıkarmaktadır. **Tarih güncel olayların tutsağı olmamalıdır; birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır.** Özgür bir Devlette, siyasal otorite tarihsel gerçeği saptayamamalı ve cezalandırma tehdidi ile tarihçinin özgürlüğünü kısıtlamamalıdır; bilimin önü dogma dokunulmazlığı ile tıkanmamalıdır. 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı uluslararası insan hakları hukukunun önceliğinin de farksız olduğunu kanıtlamıştır. Bu nedenle, kollektif belleği sürdürme görevine sahip çıkılmakla birlikte, bu konuda seçici değil adil davranılması istenmelidir. **Başbakan Sayın Ahmet Davutoğlu'nun adil hafıza çağrısının** ardında bu kaygı bulunmaktadır. Varılacak sonucu önceden saptanmış bir bellek ödevini yerine getirme kavramı yerine, “bellek çalışması düşüncesinin ikamesi savunulmalıdır.⁶⁸ İnsanları büyük acılara sürükleyen, toplumların zihnine yerleşen savaş, ayaklanma, tehcir veya kırım gibi acı olayların izleri bugünden

68 “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter,” <http://www.turquie-news.fr/spip.php?> (Bellek yasaları. Accoyer raporu ve Robert Badinter'in tutumu) Accoyer Raporunda “bellek yasaları kavgası” başlığı altında, Fransa'da Holokost'un inkarının cezalandırılmasına ilişkin 1990 yılında kabul edilen “Gayssot Yasası” ele alınmakta, Fransız Parlamentosunun 29 Ocak 2001 tarihinde kabul ettiği Ermeni soykırımını tanıyan yasa eleştirilmekte, tarihçilerin, 2005 yılından itibaren tarihsel araştırmaları yasa ile engelleme sonucunu verecek olan bellek yasalarına isyan ettiği anlatılmakta, “Parlamentonun bellek görevinin” korunması olarak özetlenebilecek çalışması hakkında ayrıntılara inilmekte, tarih konusunda yasa ile hüküm oluşturmanın, Fransa Anayasasına aykırı sayılacağı, bunun düşünce ve düşüncüyü ifade özgürlüğüne zarar vereceği, tarih biliminin temellerini zedeleyebileceği, Fransız toplumunu ayrı kamlara bölebileceği (ve diplomatik rahatsızlıklar yaratma riskini taşıdığı) vurgulanmaktadır. Rapor, özellikle medyada moda terim olarak önplana çıkarılan “bellek ödevi” kavramının muğlaklığı üzerinde durmaktadır. Rapora göre, ünlü Fransız filozofu Paul Ricoeur'ün “bellek çalışması” kavramı, “bellek ödevi” kavramının önüne çıkmıştır (Paul Ricoeur: “*Ötekinin tanıklığına dayanan tarihi bilmek, sözcüğün gerçek anlamı ile bilgi değil, ama inanma yoluyla bilmektir*”; “*hazır bir tarihsel gerçeklik yoktur*” diyerek, tarih yazımı ve anlatımının sübjektif olduğuna dikkat çekmiştir.)

yarına silinemez. Yaşanan felaketlerin sonucu olarak oluşturulan “psikolojik bariyerin” aşılması güçtür; toplumların tarihte yaşadıkları travmaların tedavisi kolay değildir; ama bunun zaman içinde biçim değiştirmesi mümkündür. Öte yandan, bugün yaşayanların birbirlerinin sevinç ve acılarını karşılıklı olarak anlayarak uzlaşmalarını sağlamaya çalışmak bir insanlık ödevidir.

Ermeni-Türk ilişkileri alanında öncelik vermemiz gereken söylemin, çekilen büyük acıları derin üzüntü ile karşıladığımızın ve tarihte yaşanan trajik olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken önlemleri almanın herkesin görevi olduğuna inandığımızın vurgulanması; ifade ve tarihsel araştırma özgürlüklerini kısıtlamaya karşı çıkılması, özlenen çağdaş ve insancıl tutum ve davranışlara uygun olacaktır.

Bunun yanında, “ötekinin” acısına duyarlılıkla iştirak edilirken, aynı trajik olaylarda benzer acılar yaşayanların çektiklerinin -farklı din ya da etnik gruba mensup buldukları gerçeği ile- yok sayılmamas gerektiği, aksi yönde davrananların ayrımcılık yaptıkları tarafımızdan vurgulanmalıdır. Türkiye, Osmanlı döneminde yaşanan büyük trajedileri açıkça tartışmaktan kaçınmamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkı 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan trajediden zarar görenlerin maddi ve manevi acıları karşısında duyarsız değildir.⁶⁹ Ancak, o dönemde yaşanan kayıpların tek taraflı olduğu görüşü tarihsel verilere uygun değildir.⁷⁰ Bu nedenle, Türkiye bu

69 Safa Kaplan, *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005): “*Talât Paşa tehcir konusunda şunları yazmıştı: ‘Esas itibariyle askeri bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmayan tehcir; vicdansız ve karakterless insanların elinde bir facia şeklini almıştır ..... İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri Ermenilere karşı yapılan hareketlerden dolayı son derecede müteessirdir ve daima bu hadiseleri önlemek üzere Hükümet üzerinde etkili olmaya çalıştılar.’ ... ‘İttihat ve Terakki dışında kalmaya büyük özen gösteren Mustafa Kemal, Milli Misak’a tehcirin sorunluları için bir cezalandırma maddesi koydurmuştu. ‘Bilindiği gibi bu Tecziye Ahitnamesi içe dönük olduğu için Ulusal Ant metninden çıkarılmıştır’* (Prof. Mete Tunçay, “Tarihsel Bellek ve Aydınlar “, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mart 2005, makalesinin 2. sayılı dipnotu)

70 Ünlü ABD’li Profesör Bernard Lewis’in (18 Kasım 1993 tarihli) Le Monde gazetesinde iki gazetecinin “*Türkler neden Ermeni soykırımını kabul etmedi reddediyorlar?*” verdiği aşağıdaki yanıtlar, objektif ve sorumlu bir tarihci değerlendirmesidir: “*Ermenilerin tarih versiyonu mu demek istiyorsunuz? Türkiye’de bir yandan Rusların ilerlemesi, öte yandan bağımsızlıklarını elde etmek isteyen ve bu amaçla Kafkasya’dan gelen Ruslar ile açıkça işbirliği yapan Osmanlı karşıtı olan bir halk grubunun varlığı sebebiyle, Türklerin bir Ermeni sorunu vardı. Öte yandan, Ermeni çeteleri de faaliyet halindeydi. Ermeniler direnişlerinin şanlı başarılarıyla övünürler. Muhakkak ki Türklerin savaş koşullarında asayışı koruyabilme konusunda güçlükleri bulunuyordu. Türkler bakımından yabancı bir gücün istilasına uğrama tehlikesi altında bulunan güvensiz bir bölgede önleyici ve cezalandırıcı önlemler alınması söz konusuydu. Ermeniler ise ülkelerini kurtarmak istiyorlardı. Her iki tarafta tenkil eyleminin sınırlı coğrafyada yapıldığını kabul ediyor. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde oturan Ermeniler bu tenkil eyleminden etkilenmediler. Korkunç olaylarda çok sayıda Ermeni’nin -ama çok sayıda Türkün de- öldüğünden kimsenin kuşkusu yok. Ancak, ölenlerin hangi koşullarda öldükleri ve sayıları hiç bir zaman bilinmeyecek. ... Ama bugün o (1915) olayları hakkında soykırımı savı ileri sürülüyorsa, bunu kanıtlamak için Ermeni ulusunu sistematik biçimde ortadan kaldırma ve bilinçli olarak yok etme yolunda bir kararın var olması gerekir ki, bunun varlığı çok şüphelidir.” ... “1915 olaylarını Holocaust (Yahudi kırımı) ile mukayese etmek bir çok yönden önyargılı davranış olur. 1) Ermenilere doğrudan yönelik bir kin duygusu oluşturma ya da Avrupa’daki Yahudi düşmanlığı ile mukayese edilebilecek “iblisleştirme” kampanyası olmamıştır. 2) Kapsamı bakımından geniş bir kitleyi etkilemiş olsa da Ermeni tehciri tüm ülkeyi içine almamıştır örneğin, İstanbul ve İzmir gibi iki büyük kentte uygulanmamıştır. 3) Türkler, -kendilerine yapılmış oranla nispetiz de olsa- Ermenilere karşı durup dururken eylem yapmadılar. Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinde, Rus ilerlemesi karşısında duyulan korku, pek çok Ermeninin Rusları Türk rejimi karşısında kurtarıcı olarak gördüğünün bilinmesi ve Ermeni ihtilalcilerin Osmanlı Devletine karşı yaptıkları eylemler, bütün bunlar; İmparatorluğun artarak güçleşen durumu ile birleşince, gittikçe ağırlaşan bir tedirginlik ve kuşku ortamının doğması sonucunu verdi. Bu savaş dönemlerinde çok görülen ve bilinen bir nevrozdur. 1914 yılında, Ruslar Türkiye’den de katılan Ermeni gönüllülerin*

alandanda **adil bellek** sahibi olunmasını herkesten talep etmektedir. Tarihin tartışma konusu yapılan o dönemine ilişkin sahifelerin, bazı bölümlerinin atlanarak okunması ve tarafların kendi okuma ve yorumlarının tartışmadan kabul edilmesini istemeleri, adalete de nasafete de (hakçalığa) aykırıdır. Türkiye, söz konusu dönemin tarihinin yerli, yabancı tarihçiler, hukukçular ve katılmak isteyen diğer toplum bilimcilerin iştiraki ile incelenmesini desteklemektedir. Türkiye -yetkili uluslararası mahkeme tarafından verilerek kesinleşmiş mahkûmiyet kararları dışında- tarihsel olaylar hakkında farklı ve çelişkili görüş ileri sürenleri cezalandırılması girişimlerine karşıdır.

Ermeni soykırımı iddiasının hukuksal yönü konusunda Türk Hükümetleri ve Türk toplumunun büyük çoğunluğu, XX yüzyıl başında yaşanan trajik olaylarda -1948 Soykırımı Sözleşmesinin öngördüğü (bir eylemin soykırımı sayılması için olmazsa olmaz koşul olan) bir insan grubunu tamamen veya kısmen, sırf o gruba mensup buldukları gerekçesi ile yok etme özel kastının (daha açık anlatımla, Osmanlı Ermenilerini sırf Ermeni oldukları gerekçesi ile imha etme iradesinin) bulunduğu iddiasını kabul etmemektedir. **İşte, Halen Ermenistan ile Türkiye arasında olduğu gibi, Ermeni diasporası ve Türklerin büyük çoğunluğu arasındaki uzlaşmazlığın temel nedeni, altını çizdiğimiz bu noktada düğümlenmektedir.** Türkiye'nin ve Türk toplumunun 1915-1916 yıllarında Osmanlı ülkesinde yaşanan trajedinin ve kayıpların varlığını inkâr ettiği yolundaki Ermeni propagandası doğru değildir. Esasen Osmanlı adaleti tehcir sırasında vuku bulan yasa dışı eylemleri nedeniyle 1915-1916 yılında yapılan yargılamalarda, 1673 Osmanlı görevlisi yargılanmış ve büyük bir kısmı mahkûm etmiştir.⁷¹ Ermeniler yaşanan

iştiraki ile dört büyük savaş birliği oluşturdular; bunların içinde pek çok tanınmış şahsiyet vardı. 4) Osmanlı İmparatorluğu'nda, yüzyıllar boyunca, bazı suçlulara olduğu gibi, başkalarına da stratejik ve başka nedenlerle tehcir uygulanmıştır. Osmanlı tehciri sadece ve doğrudan Ermenilere yönelik değildi. Örnek: Rus birliklerinin ilerlemesi nedeniyle ve bunların tehdidi altında Van Valisi acele ile Müslüman ahaliyi de sürgüne yollamıştır. Bu Müslümanlardan pek azı, söz konusu "dostane tehcir" sonunda hayatta kalabilmiştir. 5) Ermenilerin çektikleri acıların feci bir insanlık trajedisini teşkil ettiği ve zulme uğramış Yahudiler gibi Ermenilerin de bu acıları belleklerinde yaşatmağa devam ettikleri hususunda kuşku yoktur. Ermenilerin büyük bir bölümü aklıktan, hastalıktan ve soğuktan –zira tehcir kaç aylarında da sürmüştür- hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak, Amerikan misyonerlerinin, gönüllü Ermeni birliklerinin eline düşen Van bölgesi Müslüman ahalisinin akıbeti hakkında tehcirden önce gönderdiği raporlarda da işaret ettikleri gibi, Ermenilerin de çok feci mezalim yaptıkları konusunda kuşku bulunmamaktadır. Ancak, bu olaylar gerçek hedeflerine ulaşmak için, eşit olmayan koşullar altında yapılan bir savaşın ve Rus işgalcilerine yardıma hazır olmakla birlikte her türlü imkandan yoksun olan Ermeni halkına karşı Türklerin duyduğu, herhalde abartılı, ama tamamen de yersiz olmayan kuşkunun oluşturduğu koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul'daki Jön Türk Hükümeti bu sorunu, sık sık uygulanmış olan bir yöntemle, yani tehcir yolu ile çözümleme kararını almıştır. Tehcire tabi tutulanlar; Anadolu'daki savaşın zor şartlarının, sağlam kalan erkeklerin tümünün orduda görevli olmaları nedeniyle yola çıkarılanlara refakat edenlerin koruma görevlerini yapamayacak durumda bulunmalarının ve fırsattan yararlanan haydutların ve başkalarının giriştikleri çapulculuk eylemlerinin ağırlaştırdığı acılar çekmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümetinin Ermeni milletini toptan yok etmeyi amaçlayan bir kararının ya da planının varlığına ilişkin ciddi hiç bir delil veya belge mevcut değildir."

71 1915'ten başlayarak yapılan yargılamalarda Osmanlı mahkemeleri tehcir sırasında suç işleyenler cezalandırılmıştır. Osmanlı vatandaşı kimi görevliler ile bazı Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Ermenilerine karşı -yürürlükteki Osmanlı yasalarına göre- suç oluşturan bazı eylemler yaptıkları yadsınmamaktadır. Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Arşivler Genel Müdürü Yusuf Sarıay yayımladıkları çok sayıda kitap ve makalede Osmanlı Devletinin, Osmanlı yasalarına göre suç işleyenleri kovuşturma ve cezalandırma görevini yerine getirdiğini açıkladılar. Bu amaçla, 30 Eylül 1915 tarihinde Soruşturma Komisyonları kurulmasına karar verilmiştir. 1915-1916 yıllarında Osmanlı Ermenilerine karşı Osmanlı yasalarına göre suç işleyenlerden 1673 kişi yargılanmıştır. Bunlar arasında

trajedide o dönemdeki Ermeni örgütlerinin sorumluluğunu kabul etmemekte ve felaketin tüm sorumluluğunu Osmanlı yönetimine yüklemek istemektedirler.

Bu düşüncelerin yanında, XX yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinde yaşanan trajedilerin fiziksel yanına paralel olarak insancıl boyutunu da görmezden gelmemek gerekir. Meseleye sadece yazılı hukukun kalıpları açısından bakmak, günümüz toplumu tarafından anlayışla karşılanmamaktadır. Çoğu kez formel hukukun verdiği cevaplar ile sorunun etik boyutunu etkileyen mülhazalar farklı olmaktadır. İnsancıl boyut göz önünde tutulmadan mevcut toplumsal ihtilaflara kalıcı çözümler bulunamadığını tarih göstermektedir. Ancak insancıl boyut kaygısı sadece Osmanlı Ermenilerini değil, diğer Osmanlı vatandaşlarını da kapsar. Halen Ermeni ve Türk toplumlarının üzerinde uzlaşma sağlayamadıkları bir bakış açısı da budur.

Toplum Psikolojisi Uzmanlarının Katkısı

Değerli meslektaşım, rahmetli Büyükelçi **Gündüz Aktan** ile Türk diplomatlarını öldürerek, kendi travmalarına dikkat çekmek isteyen terör örgütü ASALA mensuplarını ve bunların eylemlerini sempati ile karşılayanların zihinlerini ve amaçlarını okuyabilmek için, beyinlerinde düğümlenmiş olarak duran travmanın şifrelerini çözmek için psikologların ve psikiyatrların uzmanlığına başvurulmasında yarar olduğu hususunda görüş birliğine varmıştık. Büyükelçi Aktan, o dönemde ünlü psikiyatr Prof. **Vamık Volkan** ile temas ve işbirliği halindeydi ve adı geçeninin uzmanlığından yararlanmak için onun Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC) toplantılarına da katılmasına önayak oldu.⁷² TARC'ı yöneten Amerikalı kişinin yanlı yaklaşımlarından rahatsız olan Prof. **Vamık Volkan** toplantılara iki yıl katıldıktan sonra istifa etti;⁷³ Büyükelçi **Aktan** da bir süre sonra onu izledi.

Psikiyatrların bu alandaki incelemeleri, travmanın kuşaktan kuşağa iletiildiğini, grupta utanç, aşağılanma, çaresizlik duyguları ve yas tutma sorunlarına yol açtığını, kitlesel trajedinin ortak zihinsel imge haline geldiğini

binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı rütbesinde subaylar, polis komiseri, nahiye müdürü, tahsildar, kaymakam, belediye başkanı, katip, sevk memuru, mal müdürü, tapu memuru, muhtar, telgraf müdürü, nüfus memuru, başkatip, Terk Edilmiş Mallar Komisyonu Başkanı gibi 170 kamu görevlisi vardır. Gerisi, çapulcu, çete üyesi veya halk arasından gelen vatandaşdır. 1916 yılı ortalarında sona eren yargılamalar sonucunda 67 idam, 524 hapis, 272 beraat veya yargılamanın reddi kararı verilmiştir. 69 kişi sürgün, pranga, para ve kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu yargılamalar, pek çok başka yayında sözü edilen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul ile ülkenin başka yerleri işgal altında iken 1919 yılında yapılan yargılamalardan ayrıdır.

72 Prof. Vamık Volkan ve Nuriye Atabey, *Osmanlının Yasından Atatürk'ün Türkiye' sine* (İstanbul: Kripto Yayınları, 2010).

73 Prof. Vamık Volkan, "Gündüz Aktan, Diplomacy and Psychoanalysis", ss. 282-291, Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012) içinde.

gösteriyor. “Bu durum onlarca, hatta yüzlerce yıl sonra insanların kimlik adına kasten çıkarttıkları cehennem yangınlarını körüklemektedir.”⁷⁴ Görülen sonuçlar arasında, aşırı toplumsal tepkilere (örneğin terör saldırılarına) yönelmek, ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa etmek ve travmaları toplumsal mühendislik programları ile yönlendirmek gibi hususlar sayılabilir.

Diasporada bulunan Ermenilerin yas çalışmalarının yanı sıra, buldukları ülke kültürünü de özümseyerek iki kültürlü bir yaklaşım benimsediklerini ve kendi travmalarını içinde yaşadıkları topluma da sirayet ettirdiklerini, yerleştikleri ülke halkının da bunları korumak ve “entegrasyon çabalarını ödüllendirmek için” ortak hasma karşı tavır aldığını biliyoruz. (Örneğin: Avustralya ve Fransa’da böyle olmuştur)

Bu durumda, diplomasiye paralel olarak- onun yerine geçmeden- yeni vizyon ve yöntem arayışları geçerli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Uzlaşma kültürü ve “sorun çözümü” alanında çalışan sivil toplum örgütleri, akademisyenler, toplum bilimciler, hukukçular, psikologlar, iletişimciler ve tarihçilerden oluşan gruplar kurarak gelişmeleri irdelemek ve sorunları -Devletlerarası resmi diplomatik ilişkilerin dışında- “second track diplomacy” yöntemleri ile analiz etmek, tarafları bir araya getirebilecek çözümler önermek mümkündür. Bu yöntem, kriz yaşanan pek çok başka bölgede görece başarı ile yürütülebilmiştir. Aynı yöntemler Türk-Ermeni ihtilafı konusunda birkaç kez denenmiş, (örneğin: TARC-Viyana Platformu- Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre’nin aracılığı ile imzalanan Protokoller) ancak, önyargılar, bölgedeki diğer gelişmeler veya kolaylaştırıcıların tutumu nedenleri ile arzulanan çözüme ulaşamamıştır. Bununla birlikte -uzlaşmazlığın her iki tarafı için de- “ötekinin” travmalarının ve (olmazsa olmaz oldukları sanılan) dogmalarının niteliğini kavramanın, kurulacak diyaloglarda, uzlaşmak isteyen taraflara yol gösterici olacağı yadsınmamalıdır. Bu bağlamda özellikle sosyal psikoloji ve psikiatri alanlarında uzmanlaşmış, deneyimli kişilerin de ulusal politikaların saptanmasına yardımcı olabilecektir.

Bu ortamda, “Adil hafıza” çağrısı yapanların sesinin daha fazla duyurulması, çatışma ve gerginlik yerine barışı öne çıkararak uluslararası camianın beklediği adımlara örnek olması sağlanmalıdır. Bundan yaklaşık on beş yıl kadar önce İstanbul’da Galatasaray semtinde, bir pasajının birinci katında “Kartpostallar ile Yüz Yıl Öncesi Osmanlı Devletinde Ermeniler” adlı bir sergi açılmıştı. Bu sergiyi büyük ilgi ile gezdim; tüm Türkiye’de gezici sergi olarak dolaştırılmasında yarar olabilirdi. Bu sergi, Türkiye Ermenileri ile birlikte yüzyıllar boyu geliştirdiğimiz ortak yaşam ve kültür mirasını insancıl duygularla göz önüne sermekte ve üzerinde düşünmeyi sağlamaktaydı. Adil

74 Prof. Vamık D. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek* (İstanbul: Everest Yayınları 2007), s. 6.

bellek kavramı bu yaklaşımı da kapsar. Daha sonra, 2001 yılında bir UNESCO toplantısı için Türkiye UNESCO Milli Komisyonu adına Erivan'a gittiğimde, katıldığım toplantılarda, kadim ortak kültürümüzü öne çıkaran akademisyenler ve sivil toplum temsilcileri ile tanıştım. Yıllar önce yaşanan olayların acı hatıralarını unutmadan, ama yönlendirmelerin sivrilttiği uçları törpüleyip, hoşgörüyü öne çıkarmak isteyenlerle diyalog kurabilirsek -orta veya uzun vadede- birlikte (veya yanyana) yaşama modelleri bulunabileceği izlenimini edindim.

Ermenilerin Osmanlı toplumu içindeki yerleri örneğin mimarlık, musiki ve daha pek çok alanında örnekleri günümüze kadar intikal etmiş bulunan ve Türkiye'deki Ermeni toplumu eliyle yaşatılmağa devam eden pek çok kalıcı eserin varlığı konusunda görüş ve duygu birliği içinde bulunanların sayısı azımsanamaz.

Söylemlere esneklik kazandırıp, katı hukuksal kalıpların dışına çıkarak, Türk vatandaşı Ermenilerin de katılımı ile, diaspora Ermenilerden iştirak etmek isteyenleri de içine alacak şekilde, **-tüm olumsuzluklara ve engellere rağmen-** Türkler ile Ermeniler arasında barış kültürünü geri getirmeyi sağlayacak diyalog arayışlarının, soruna dışardan bakan tarafları da bu girişimleri özendirmeye davet etmesi mümkündür. İhtilaflara çözüm arayanlar, barış ortamının bireylere ve insanlığa sunacağı güven ortamını ve bunun yararlarını ön planda tutmalıdır. Bu düşüncelerle, 17 Aralık 2013 AİHM kararının uzun vadede daha rasyonel bir diyalog yolunu açabilecek anahtarlardan biri olabileceğini ummak istiyorum.

KAYNAKÇA

- “Belge 1”. *Ermeni Araştırmaları*. 2013. Sayı 45.
- “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims.” *The Armenian Weekly*. 11 Mayıs 2013.
- “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.
- “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter.” <http://www.turequie-news.fr/spip.php?>
- AİHM, İkinci Dava Dairesi; “*Affaire Perinçek c. Suisse*”, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.
- Aktan, Gündüz. *Söyledikleri ve Yazdıkları*. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012.
- APA.az* haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.
- Araz, Kadir; Tuğba Yurttaş, Furkan Köseliören, İbrahim Yakubu ve Ercüment Kılıç. “*Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri*”, *Teksir*. Nisan 2010.
- BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579
- Bölükbaşı, Deniz. *Dışişleri İskelesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Bronstad, Amanda. *The National Law Journal*. Haziran 2012.
- Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danışsal görüş: 1950 Kararları.
- Courbage, Youssef ve Philippe Fargues. *Chrétiens et Juifs das l’Islam arabe et turc*. Fayard, 1992.
- Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.
- de Zayas, Alfred. “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention.” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını. 2003.

de Zayas, Alfred. "The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention". Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan). Şubat 2010. ISBN-13:978-9953-475-15-8.

Ersun, Ömer. "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurmalıyız." *Radikal*. 5 Eylül 2008.

EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008.

Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı, Karar No.2, 1924 CPJI Serie A No.2 S. 11.

Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al., Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.

Gunter, Michael ve Dirk Rochtus. "Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement". *Middle East Critique*. Vol. 19. No. 2. 15-12. Summer 2010.

Güney-Batı Afrika UAD Kararı, 1996 Kararları.

Hagopian, Arthur. "WCC to mark centennial of the Armenian genocide," 27.01.2014, <https://mail/u/O/?ui2>

Kaplan, Safa. *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005.

Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri". *Ermeni Araştırmaları*. 2013. No.45.

Lütem, Ömer E. "Protokollerin içeriği," 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.comavimbultenekli.php?haberid=8954>

Özyürek, Esra (derleyen). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Robertson, Geoffrey. "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir." *New Statesman*. 10.12.2009.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- Sassunian, Harut. *California Courier*. 4 Temmuz 2012.
- Sassunian, Harut. "Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey". *California Courier*. 3 Nisan 2013.
- Schabas, William. "Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes". *Middle East Critique*. Vol. 20. No.3. Fall 2011.
- Schabas, William A. *Genocide in international Law*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Şir, Aslan Yavuz. "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri.". *Ermeni Araştırmaları*. 2012. No.41.
- Tacar, Pulat. "Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımının ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkarnın Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı." *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 44. 2013.
- Tacar, Pulat. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012.
- Tacar, Pulat. "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye'den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri." *Ermeni Araştırmaları*. No 46. Aralık 2013.
- Tacar, Pulat. "Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti" *Ermeni Araştırmaları*. Aralık 2013. No. 46.
- Tacar, Pulat. *İmge Düzeltmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı.
- Tacar, Pulat. "The Tale of European Parliament's 1987 Resolution Entitled "Political Solution to the Armenian Question". *Review of Armenian Studies*. Vol. 3. No. 9. 2005.
- Tacar, Pulat Y. "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar". *Ermeni Araştırmaları*. 2011, 10. Yıl Özel Sayısı. No. 37-38.
- Tacar, Pulat ve Maxime Gauin. "State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian". *European Journal of International Law*. Volume 21. No.3. Ağustos 2012.

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

Valognes, Jean-Pierre. *Vie et mort des chrétiens d'Orient*. Fayard, 1994.

Volkan, Vamık D. *Kimlik Adına Öldürmek*. İstanbul: Everest Yayınları 2007.

Volkan, Vamık ve Nuriye Atabey. *Osmanlının Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine*. İstanbul: Kripto Yayınları, 2010.